

MACAULAY

★

WILLIAM PITT

FORDITOTTA

KÁLLAY BÉNI

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1914

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Pitt Vilmos, Pitt Vilmosnak Chatham grófnak és Lady Grenville Eszternek, Temple Eszter grófnő leányának másodszülött fia, 1759 május 28-ikán született. A gyermek oly nevet öröklött, mely születésekor legkitűnőbb volt az egész művelt világban, s melyet minden angol büszkeséggel említett, Anglia ellenei pedig csak bámulattal és rettegve mertek kimondani. Életének első évében minden hónap nyilvános örömmünnepek és tűzijátékok között folyt le, s minden hajó örömhírekkel és harci zsákmánnyal terheltén tért vissza. Westphaliában az angol gyalogság nagyszerű győzelme megállítá XV. Lajos seregét hódító hadjáratában; Boscawen Portugall partjain megsemmisített egy francia hajórajt; Hawke pedig egy másikat futásra bírt a biscayai öbölben; Johnson elfoglalta Niagarát, Amherst Ticonderogát; Wolfe a legdicsőbb halállal múlt ki Quebec falai előtt; Clive a Hugliban legyőzött egy hollandi sereget, s megalapította Bengáliában az angol uralmat, s Coote

megvervén Lallyt Wandewasznál, Carnaticában veté meg alapját az angol hatalomnak. A nemzet pedig örömmel magasztalva harczosait, kik szárazon és tengereken Európa, Ázsia és Amerika távol tartományaiban oly nagy szerencsével küzdöttek, csak egy hatalmas szellem vezetése alatt működő eszközöknek tekinté őket. Pitt Vilmos, a nagy polgár volt az, ki a francia tábornagyokat Németországban s a francia admirálokat az Oczeánon legyőzte; ő volt, a ki hazája kiterjedését egy nagy birodalommal szaporította az Ontario jégföfde partjain, s egy másikkal a heves égöv alatt a Ganges torkolatának közelében. Népszerűsége azonban, oly mértékben, minőnek ez időtájban örvendett, nem lehetett állandó. E népszerűség előbb elveszté ragyogó fényét, mintsem gyermekei megérthették volna, hogy atyjuk nagy ember volt. Végre is oly helyzetekbe jutott, hol se igazgatási, se szónoki tehetsége nem tűnhetett ki előnyösen. Erélye és szilárdsága, mik oly alkalmassá tévék őt a háború vezetésére, megszűntek szükségessé lenni a béke idejében. Magasztos és megható szónoklata, mely oly rendkívüli hatalmat kölcsönzött neki az alsóházban, a főrendeket nem volt képes megindítani. Kínos betegség gyötörte tagjait, melytől feje és idegei szenvedtek legtöbbit. Életének végső éveiben gyülöltté lett az udvarnál, a nélkül, hogy barátságos viszonyban állott volna az ellenzék nagy

tömegével. Chatham Pittnek romja volt, de oly nagyszerű rom, melyet minden művelt s érző kebel hasonló érzelmek közt fog szemlélni, mint a Parthenon vagy Colosseum romjait. Egy tekintetben azonban az öreg államférfi különösen szerencsés volt. Bármennyi kellemetlenség érte is őt nyilvános pályáján, családjá körében mindenkor megnyugvást és szerető szíveket talált. Szerette minden gyermekét s azok viszont szerették őt, de gyermekei közt leginkább kedvelte s legtöbbször becsülte kisebbik fiát.

E gyermek tehetsége és nagyra törekvése már igen korán hihetetlen gyorsasággal kezdett fejlődni. Azon érdeklődés, melyet már hét éves korában a komolyabb tanulmányok iránt tanúsított, azon buzgalom, melylyel tanulmányait űzé s egyénekről és könyvekről tett észrevételeinek találékonysága és elméssége, bámulatra ragadták szülőit és tanítóit. Egy mondása maradt fenn e korból, melyet nevelője említett volt anyjának. 1766 augusztus havában ugyanis, midőn az egész világ Pittnek Chatham gróffá lett kinevezésével foglalkozott, a kis Vilmos ekként kiálta föl: «Mi jó, hogy nem én vagyok a legidősb fiú; én az alsóházban akarok szónokolni, mint atyám.» Megvan még a kitűnő tehetségekkel megáldott Lady Chathamnek egy levele, melyet férjéhez írt, s a melyben többek közt megjegyzi, hogy kisebbik fiuk 12 éves korában már jóval túlszárnyalta az idősebbiket, a ki tizenöt éves

volt. «Vilmos, írja Lady Chatham, elméje érettségénél fogva, sok oly dologban talál élvezetet, mi bármely más vele egykorú gyermek felfogását túlhaladná.» Tizennégy éves korában a gyermek már értelmileg férfiú volt. Hayley, ki 1773 nyarán találkozott vele Lymeben, meg volt lepve, el volt ragadva, midőn e gyermeket oly okosan és elmésen hallotta beszélni. A költő később nagyon megbánta, hogy egy terjedelmes irodalmi műre nézve, melyet az időben tervezett, elfogultsága által akadályozva, nem kérte ki a rendkívüli gyermek véleményét. A kis Vilmos már írt akkor egy szomorújátékot, mely magában véve rossz volt ugyan, de nem rosszabb, mint barátja színművei. E darab még megvan Cheveningben, és sok tekintetben felette érdekes. Szerelem nem fordul elő benne. Tárnya tisztán politikai; s különös, hogy az egész mese a főhatalom feletti viszály körül forog. Egyrészt a koronának egy hű szolgája, másrészt pedig egy nagyravágyó elvtelen összeesküvő állanak egymással szemben. Végre a király, kinek holléte sokáig ismeretlen volt, megjelenik, s jogainak hűséges védelmezőjét megjutalmazza. Az olvasónak, ki csak a mű beltartalma után hozna ítéletet, kétségkívül azon véleményre kellene jutnia, hogy azt valamely Pitt-párti rímelő írta az 1789-ben III. György felgyógyulásakor tartott örömnepélyek alkalmára.

Azon örömrészt, melylyel Vilmos elméjének gyors fejlődése szülőit eltölté, csakhamar nagymértékben megkeseríték az egészségi állapota által támasztott aggodalmak. Megdöbentő gyorsasággal nőtt fel; gyakran beteg s mindig gyenge volt; attól tartottak, hogy nem lesznek képesek felnevelni az oly nyúlánk, vézna, gyönggyermeket. Az orvos oportói bort javasolt, s azt állítják, hogy tizennégy éves korában, már oly nagy mennyiségben élvezte e kellemes italt, mennyi a mi mértékletes korunkban a legkifejlettebb férfinak is sok volna. Ezen életmód, mely száz gyermek közül kilenczvenkilenczet bizonyosan megölt volna, Vilmos testalkatának csak előnyére vált; tizenöt éves korában megszűnt betegeskedni, s habár soha sem lett kitűnően erős férfiú, munka és aggodalom közt leélt hosszú életén át, a fárasztó éjjeli vitatkozások és a Londonban töltött kellemetlen nyarak daczára, folyvást meglehetősen egészségnek örvendett. Kétségkívül gyönggyalkatának tulajdonítható, hogy nem részesült oly nevelésben, mint más hozzá hasonló rangú ifjak. Angliának csaknem mindazon jeles államférfiai és szónokai, kikkel ő később ellenséges vagy baráti viszonyban állott: North. Fox, Shelburne, Windham, Grey, Wellesley, Grenville, Sheridan, Canning, valamely nyilvános hirneves iskolában végezték tanulmányaikat. Chatham lord maga is Etonnak jelesebb növendékei közé tartozott, s egy kitűnő

etonista ritkán feledkezik meg tartozásáról Eton iránt. Vilmos gyöngé testalkata azonban oly ápolást és felügyeletet követelt, minőt csak a családi kör nyújthat. Ennélfogva az atyai házban neveltetett. Tanulmányaiban egy Wilton nevű pap vezérelte őt, s habár betegeskedése miatt gyakran kénytelen is volt azokat félbeszakítani, rövid idő alatt rendkívüli előmenetelt tőn. Mielőtt tizenötödik évét betöltötte, már annyira előhaladt az ókori nyelvek s a mennyiségtan ismeretében, mint az iskolák növendékei közül csak igen kevesen 18 éves korukban. 1773 vége felé Pembroke-Hallba, a cambridgei egyetembe küldte őt atyja. Ily fiatal tanuló sokkal szorgosabb gondviselést követelt, mint a minőben egy iskolai felügyelő részesítheti növendékeit. A nevelő, ki Vilmost akadémiai pályáján követte, egy Pretyman nevű baccalaureus volt, ki az előbbi évben, senior wanglere lőn, s habár nem is birt megnyerő külsővel és rendkívüli tehetségekkel, de igen vas-szorgalommal, józan belátással, és alapos geometriai ismeretekkel. Pretyman két éven át elválhatlan s csaknem egyedüli társa volt növendékének Cambridgeben. Benső és tartós barátság szövődött közöttük; s a tanítvány, mielőtt huszonnyolczadik évét betöltötte, képessé lőn nevelőjét lincolni püspökké és Szent-Pál dekáncjává tenni, ez pedig háláját akként vélte leróhatónak, hogy megírta a növendék életrajzát, mely azon különös tulaj-

donnal bír, hogy minden ily terjedelmű biographiák között a legrosszabb.

Pitt, míg tudorrá nem lett, egyetlen egy ismeretséget sem kötött. Reggel és este rendszeren istentiszteletben vett részt; mindennap szobájában ebédelt, s esténként soha semmiféle társaságban meg nem jelent. Tizenhét éves korában, azon kor kárhozatos szokása szerint, minden vizsgálat nélkül, egyedül születési jogánál fogva a szabad mesterségek tudorává lőn. Még néhány évig azonban az egyetemen maradt, erélyesen folytatva Pretyman vezetése mellett tanulmányait, s részt vőn a legjelesebb akadémiai társaságokban.

Mély és kiterjedt tudományos ismeretekre tett szert Pitt ez idő alatt, csakhogy itt aztán be is fejezte művelődését, mert csakhamar oly tevékeny életet kezdett, hogy nem maradt ideje könyvekkel foglalkozni. Legnagyobb élvezetet talált Newton Principiáiban. És valóban hajlama a mennyiségtan iránt oly szenvedélylyé emelkedett, hogy tanárai maguk is, — mind jeles matematikusok, — jónak látták inkább csillapítani, mint buzdítani őt e téren. Gyorsasága és ügyessége, melylyel a legnehezebb feladatokat megoldotta, a legjelesb tanárok egyikének nyilatkozata szerint, ki azon időben az egyetemi vitatkozásokon elnökölt s a tanácsházban a vizsgákat rendezte, páratlan volt az egész egyetemen. Nem kevésbé tűnt ki a classikai

tanulmányokban. Egy tekintetben ugyan nem volt képes versenyezni a nyilvános iskolák másod, sőt harmad rangú tanulóival sem. A míg t. i. Wilton felügyelete alatt állott, soha sem tett írásbeli gyakorlatokat az ó-kor nyelvein, s így nem is szerezhette meg azon verselési ügyességet, melyben csak némileg értelmes tanulók is olyannyira kitűnők, noha Görögország s Róma nyelvéről és irodalmáról gyakran igen felületes ismeretekkel bírnak. Ő képtelen lett volna oly bájos elegiai sorokban ömlengeni, minőkben Wellesley vett búcsút Etontól, vagy oly vergiliusi hexametereket alkotni, mint Canning, midőn a Mekkába való zarándoklást leírja. De másrészt aligha volt oly tudos, ki húsz éves korában a hajdankor két legremekebb nyelvének oly alapos és mély ismeretével birt volna, mint ő. A könnyűség, melylyel az attikai írók legbonyolódottabb mondatainak értelmébe behatott, bámulatra ragadta a legjelesebb ítéskéket is. Feladatául tűzte ki megismerkedni mindazzal, mi a görög költészetből napjainkig fennmaradt, s nem nyugodott, míg teljesen meg nem érté Lycophon Cassandráját, az ókori irodalom e leghomályosabb művét. E sajtóságos költeményt, melynek nehézségei annyi jeles tudóst kifárasztottak s visszariasztottak, «ő oly könnyűséggel olvasta első tekintetre,» mondja nevelője, «hogy ha saját szememmel nem látom, képtelennek hittem volna ily munkára az emberi elmét.»

. Az új kor irodalmát Pitt aránylag igen kevéssé méltatta figyelmére. Egyetlen élő nyelvet sem tudott a franczián kívül, s ezt is felette tökéletlenül. Csak néhány jelesebb angol író, különösen Shakespeare és Milton műveiben volt jártas. Leginkább kedvelte s méltán a Pandemoniumban előforduló vitát; s ifjúkori barátai még halála után is gyakran emlegették, mily nemes tűzzel és zengzetes hangnyomattal szokta Beliot remek beszédét elszavalni. Gyermekkorától fogva igen alapos oktatást nyert a kellő hanghordozásban; mi annál könnyebb volt, mivel természetből tiszta és mély hanggal volt megáldva. Atyja, ki szónoklatának legtündöklőbb hatását nagy részint e tulajdonnak köszönheté, volt e tekintetben leggyakorlatibb s legügyesebb mestere. Később a brosket-i elménczkedők, ingerülten látva, mily ellenállhatatlan bűverőt gyakorol Pitt hangzatos szónoklata minden éjjel a vidéki tagok hosszú sorára, azt vetették szemére: «hogy atyja, ölében ringatva, oktatta őt.»

Valóban nevelése akként volt irányozva, hogy nagy parlamenti szónokká kellett lennie. Gyakran hozzák fel okul a classikai tanulmányok ellen, melyek szigetünk déli részén minden jól nevelt fiatal idejének legnagyobb részét betöltik, hogy ezek mellett az anyanyelv elhanyagoltatik, s hogy elég — különben kitünő műveltségű — ifjút lehet találni, ki cicerói latin prózában s horatiusi latin alcaicusokban ír, de a ki

képtelen volna eszméit hibátlan, tiszta, erőteljes angol nyelven kifejezni. Sok igaz van ez ellenvetésben, de Pitt sajátságos módon folytatta classikai tanulmányait, úgy, hogy ezáltal csak angol szóbősége gyarapodott, s különös ügyességre tett szert szabatos angol mondatok szerkesztésében. Naponként gyakorlá magát akként, hogy valamely görög vagy latin műből két, három lapot átfutott, hogy megismerkedjék annak értelmével, s aztán az egészet egyszerre leolvasta anyanyelvén. E módszert, melyet Wilton tanítójával kezdett, Pretymannel is folytatta. Nem csuda tehát, hogy egy kitűnő tehetségekkel felruházott ifjú, ki tíz éven át folyvást ekként gyakorolja ügyességét, minden előrevaló gondolkodás nélkül választékos szavakkal s szépen rendezett mondatokban képes gondolatait kifejezni.

Az ó-kor reánk maradt művei közül a szónoklatokat tanulmányozta legnagyobb előszeretettel. Kedvelt foglalkozása volt egybehasonlítani az ellenfelek beszédeit ugyanazon egy tárgy felett és megvizsgálni, hogy az első szónoknak bizonyítékai közül melyeket czáfolt meg, került el, vagy hagyott érintetlenül az utóbb beszélő. De nem csak könyvekből tanulta ő ez időben a parlamenti vitatkozás mesterségét. Othon létekor elég alkalma volt fontos vitákat hallani a Westminsterben, s ő ezeket nemcsak érdekléssel és gyönyörrel hallgatta végig, hanem oly szo-

rosan tudományos figyelemmel, mint a minővel kísérik a Grey-kórház szorgalmas tanulói, nevezetes mütétek alkalimával, valamely jeles sebész kezének legkisebb mozdulalát is. Egy ily alkalommal az ifjú Pitt, kinek tehetsége ekkor még csak családja körében és néhány iskolatársa előtt volt ismeretes, a lordok házában a trón lepcsőinél be lőn mutatva Foxnak, ki tizenegy évvel volt nála idősebb s már ekkor Anglia legnagyobb szónokai és vitatkozái közé tartozott. Fox gyakran beszélte későbbben, hogy a mint a vita folyt, Pitt több ízben hozzá fordult, s élénken mondta: «kétséghevül Fox úr ennek így kell lennie;» vagy «úgy; de hiszen ő maga nyújt alkalmat ezen ellenvetésre.» Hogy mire vonatkoztak ezen észrevételek, azt Fox elfeledte, hanem arra jól emlékezett, hogy már akkor felette meg volt lepve az ifjú fejlettsége által, ki az egész ülés alatt nem látszott egyébbel elfoglalva lenni, minthogy miként telelhetne meg leghelyesebben mindkét fél beszédeire.

Egyik látogatása a lordok házában szomorú korszakot képez életében. Még nem töltötte be 19-ik évét, midőn 1778 ápril 7-én atyját a Westminsterbe kísérte. Heves vita volt készülöben. Már tudva volt, hogy Franciaország elismerte az Egyesült-Államok függetlenségét. Richmond herczeg készült azon véleményét nyilvánítani, hogy most már minden törekvést amaz államok

leigázására fölöslegesnek tart. Chatham már előbb több ízben kijelentette, hogy a gyarmatok ellenszegülése az anyaország ellen igazolható; csakhogy igen hibásan egyszersmind azt hívé, hogy a mely napon függetlenségük ellesz ismerve, Anglia nagysága sírba száll. És ez alkalommal is nem hallgatva családja kéréseire, bár testi bajok s az évek súlya alatt roskadtan, megjelent a gyűlésben. Fia segített neki egy székhez juthatni. A fáradság és felindulás azonban megtörték az öreg államférfi végerejét is. Alig hogy szólani kezdett, erős rángatózások között hátrahanyatlott. Néhány hét múlva holtteste nagy pompával vitetett a festett teremből az apátságba. A meghalt államférfi legkedvesebb gyermeke s névének öröklője mélyen elkeseredve kísérte a koporsót a sírboltig, hova utóbb ő is jutandó volt.

Bátyja, ki most Chatham gróffá lett, ha nem is túlságos, de éppen elég vagyonnal bírt arra, hogy a peeri méltóságot kellő fényvel fenntartsa. A család többi tagjai nagyon csekély örökséget kaptak. Vilmosnak nem sokkal volt több jövedelme 300 fontnál. Kénytelen volt tehát valami foglalkozás után látni, annyival inkább, mivel már magát a tőkét kezdte költeni. 1780 tavaszán teljeskorú lett. Ekkor elhagyta Cambridget s ügyvéddé neveztetvén, Lincolns-Innben vön szállást s a nyugati törvénykezési kerülethez csatlakozott. Még ugyanaz évben ősszel

általános követválasztás történvén: ő jelöltül lépett fel az egyetem részéről, de neve a jegyzéken utolsónak jutott. Mondják, hogy a komoly tanárok, kik biborba öltözve Golgotha padjain ültek, nagy vakmerőségnek tekintették ily ifjú embertől, hogy ily fényes kitüntetés után mer sóvárogni. Mindamellett Rutland hercegnek, családja régi barátjának, közbenjárása folytán Sir James Lowther megválasztatta őt követül a parlamentbe Appleby borough részéről.

A körülmények ez idő tájban oly vészteljesen tornyosultak Anglia felett, hogy valóban a leghatározottabb elmét is megrendíthették. Hasztalan küldtek sereget sereg után Észak-Amerika fellázadt gyarmatai ellen. Nyílt csatatéren az előny rendszerint az anyaország jól fegyverezett csapatainak részére dőlt el; csakhogy e harcz nem oly természetű volt, hogy azt nyílt csatában lehetett volna eldönteni. Egy fegyverben álló nemzetet, melynek éhség s az Atlanti világtenger voltak a szövetségesei, nem lehetett leigázni. Ide járult, hogy a Bourbon ház mélyen lealázva néhány év előtt Chatham nagy szelleme s erélye által, örömmel kapott az alkalmon, mely a bosszúra kínálkozott. Francia- és Spanyolország egyesültek ellenünk, s nem sokára Hollandiát is körükbe vonták. A felsőbbséget a Földközi-tengeren jó időre elvesztettük. Alig volt képes az angol lobogó a csatornán fenntartani tekintélyét. Az északi hatalmak semlege-

sek maradtak, csakhogy e semlegesség igen fenyegető alakban jelentkezett. Keleten Hyder lebocsátkozván a Carnaticába, megsemmisíté Baille kisdéd seregét, s rémülettel töltött el mindent egész Sz.-György bástyáiig. Az irföldi eléguetlenek polgárháborúval fenyegetöztek. Magában Angliában pedig a kormány tekintélye a legalsó fokra súlyedt alá. A király saz alsóház egyenlőképen népszerűtlenné lön. A parliamenti reform sürgetése aligha kevésbbé volt élénk, mint 1830 őszén. Hatalmas pártok, nem közönséges demagógok, hanem főrangú, szilárd jellemű és kitűnő tehetségű férfiak által vezérelve követelték a képviseleti rendszer átalakítását. A nép pedig felbátorilva a kormány této-vázása és erőtlensége által, áthágott minden korlátokat. s megrohanta a törvényhozás termeit, peereket bántalmazott, püspököket vett üldözöbe, megtámadta a követek lakását, feltörte a börtönök ajtait s kimélet nélkül rabolt és gyújtogattott. Néhány napig London valamely ostrom által bevett városhoz hasonlított, és a Saint-James park fáí közt tábort kellett ütni.

Daczára a mindinkább fenyegető kül- és belveszélyeknek, III. György rendithellen szilárd-sággal, mely éppen nem mondható eszélyességnek vagy szép jellemvonásnak, megmaradt azon határozata mellett, hogy az amerikai fölkelöket fegyverrel igázza le; s a miniszterek saját nézeteiket alárendelték az övének. Néhányat kö-

zülök csak önző kapzsiság vezérelt, de a legfőbbet valamennyi közt, Lord Northot, e ritka becsületességű, barátságos, megnyerő modorú, eleven elméjű, s mind a közügyek vezetésében, mind a vitatkozásban kitűnő tehetséget tanúsító férfit aljas szándékkal vádolnunk nem szabad. Ő egyedül azért maradt meg állomásán, melytől már régóta s több ízben iparkodott szabadulni, mivel nem volt képes ellentállani a király kéréseinek és feddő intéseinek, ki minden okot azon egy kérdéssel czáfolt meg: hogy vajjon egy valódi nemes és bátor férfiú elhagyhatja-e a végveszélyben iránta jó indulattal viseltető urát.

Az ellenzék két pártból állott össze, melyek előbb egymás ellen küzdöttek, s most is csak nehezen és mint sokára kitűnt, felette tökéletlenül békültek ki; a jelen körülmények közt azonban egyetértőleg látszottak közreműködni. E pártok tekintélyesbjét a whig aristokratia alkotta. Feje Rockingham Károly marquis volt, becsületos, értelmes férfiú, kivel gazdagság és parlamenti befolyás tekintetében az angol nemességnek igen kevés tagja versenyezhetett, de a túlságig óvatos és félénk, mi nagy akadályul szolgált neki arra, hogy kitűnő részt vehessen a vitatkozásokban. Az alsóházban Rockingham követőit Fox vezérelte, kinek pazarlása és kicsapongásai az egész városban ismeretesek voltak, de kinek másrésről uralkodó értelmisége.

és nyájas emberszerető természete még azok szeretetét és bámulását is képes volt megnyerni, kik legjobban fájlalták magánélete árnyoldalait. Burke, ki mind éles felfogásra, mind a tudományos ismeretek terjedelmére, mind pedig a képzelem élénkségére nézve jóval fölülmulta Foxot, de kevésbbé volt ügyes a bizonyítás és szónoklat azon nemében, mely meggyőzi s elragadja a nagy tömegeket, örömet szegődött a fiatal pártvezérhez, ki neki fia lehetett volna.

Az ellenzék kisebb részét Chatham régi pártja alkotta. Ennek élén Shelburne Vilmos gróf állott, kitűnő államférfi, a tudományok és művészetek nagy pártolója. Vele szövetkeztek lord Camden, ki azelőtt mint nagypecsétőr, feddhetlen élete, képessége s az alkotmánynak mély ismerete által köztiszteletet vívott ki magának, Barré, ékes nyelvű s heves szónok, és Dunning, az angol ügyvédi karnak sokáig egyik legjelesebb tagja. Természetesen e párthoz szított Pitt is leginkább.

1781 febr. 26. mondotta legelső beszédét Burke gazdálkodási reformterve mellett. Fox épen azon pillanatban állott fel, de azonnal visszalépett. Az ifjú követnek szerény, de bátor fellépése, teljes önuralma, ügyessége, melylyel minden előtte szólónak megfelelt, hangja ezüst csengése, s előre ki nem gondolt mondatainak gördülékenysége bámulattal és gyönyörrel tölték el hallgatóit. Burke a könnyezésig meghatva így kiál-

tott fel: «Nem forgácsa ez az öreg törzsnek, — maga a törzs!» «Pitt egyike lesz a parlament legkitünőbb egyéneinek» mondá az ellenzék egyik tagja, Foxhoz fordulván. «Ő már az;» viszonzá Fox, kinek keblébe irigység nem férközhetett. Még csak nemrégén élt egyének emlékeztek azon különös körülményre, hogy nem sokára e vita után Pitt neve Fox által Brookes részére a jelöltek közé iratott be.

Ez ülés folyama alatt még kétszer beszélt Pitt és mindannyiszor fényesen igazolta a benyomást, mit első fellépése tett. Nyáron pedig a parlament elnapolása után visszatért a nyugati törvénykezési kerületbe, s több pört akként intézett el, hogy mind a bíró Buller, mind pedig az ügyvéd Dunning dicséretekkel halmozták el őt.

November 27-ikén a parlament újra összeült. Csak két nappal előbb jött meg a hír Cornwallis és serege fegyverletételéről, minek következtében a trónbeszédet újból kellett szerkeszteni. Most már a királyt kivéve mindenki meggyőződött, hogy esztelenség az Egyesült-Államok meghódítását reményleni. Azon vita közben, mely a válaszfelirat felett keletkezett, Pitt még nagyobb hatással és tündöklőbben szónokolt, mint azelőtt bármely más alkalommal. Pártjának osztatlan tetszésében részesült, de feltűnő volt, hogy senki még az ellenzék tagjai közül sem halmozta őt el annyi dicsérettel, mint Dun-

das Henrik, Scócia főügyésze, ki a miniszteri padokon foglalt helyet. Ez az ügyes, de változékony jellemű politikus tisztán előrelátta azon kormány bukását, melynek ő most híve volt, s iparkodott saját menekülését biztosítani. Ez éjjelen kezdődött viszonya Pittel, mely nem sokára szoros barátsággá fejlődött, s csak a halál által lőn felbontva.

Két hét múlva Pitt a felszerelő bizottmány körében a hadi költségekről szólott. Meghasonlás jelei kezdtek mutatkozni a kincstári miniszteriumban. Lord Germaine György, azon titkár, ki különösen meg volt bizva az amerikai háború vezetésével, oly nyilatkozatot tett, melyet a kincstár első lordjának némely állításaival csak bajosán lehetett összeegyeztetni. Pitt erélyesen és sok ügyességgel tüntette fel e meghasonlást. Lord North és György lord erre sugdosni kezdtek egymással, Welbore Ellis pedig, egy öreg hivatalnok, ki Pelham Henrik ideje óta majd minden évnegyedben húzott fizetést, lehajlott közéjük, valamit mondandó. Ily félbeszakítás gyakran a leggyakorlottabb szónokot is zavarba hozhatja. Pitt azonban megállapodott, s nyugodtan körültekintve, ritka lélekjelenléttel így szólt: «Megvárom, míg Nestor elintézte Agamemnon és Achilles vitáját.»

Többszörös vereség, vagy vereséghez hasonló győzelem után a miniszterium lemondott. A király bár vonakodva és igen kedvtelenül, végre

elfogadta Rockinghamet miniszterelnökül. Fox és Shelburne államtitkárokká lettek. Lord Cavendish János, egyike a legderekabb és leg-tiszteletreméltóbb férfiaknak, a kincstár kanczelnárja lőn. Thurlow pedig, ki ügyessége és jellemzilárdsága által mint dictator uralkodott a felsőház felett, továbbra is megmaradt a nagy-pecsétőr állomáson.

Pittet, Shelburne közbeléptével az írföldi alkincstárnoksággal kínálták meg, mely állomás talán a legkevésbé terhes s ezen felül a legjövödelmezőbb minden korona által adományozható hivatalok között; de az ajánlatot habozás nélkül visszautasította. Az ifjú államférfi szilárdúl eltökélte, hogy nem fogad el oly állomást, mely nem nyitja meg előtte a kabinet ajtait; s e határozatát néhány nap múlva az alsóházban nyíltan ki is mondotta. Meg kell jegyeznünk itt, hogy az időben a kabinet jóval kisebb számú és sokkal válogatottabb testületet alkotott, mint jelenleg. Mi már láttunk tizenhat tagból álló kabinetet is. Elődeink azonban a tíz vagy tizenegy tagból álló kabinetet már túlságosnak tartották; hét volt a rendes szám. Még Burke sem volt ekkor tagja a kabinetnek, bár az igen bőven jövödelmező paymasteri hivatalt viselte. Sokan ennél fogva Pitt nyilatkozatát helytelennek tekintették. Ő maga is igen megbánta. A szavak, melyeket baráti körben mondott volt, beszéd hevében a nyilván-

nosság terén is kicsúsztak ajkain; de a mint ki voltak ejtve, a világért nem adta volna, ha nemmondottakká teheti azokat. A közvélemény előtt azonban e nyilatkozat nem ártott neki. Látszik, így szóltak, hogy második Pitt Vilmos az elsőnek nemcsak tehetségét, de jellemét is öröklötte. A fiú, miként az atyja, talán túlságosan is büszke volt, de e büszkeség nem bírt az aljasság leghalványabb színezetével sem. Talán önhittnek nevezhetnők az ifjú ügyvédet, ki fogadóban él 300 font évi jövedelemből, s évenkénti 5000 tontot visszautasít egyedül azon okból, mivel nem akar oly tervek mellett beszélni vagy szavazni, melyeknek készítésében nem részesülhet; de önhittség s a legmagasztosabb erény közt valóban nem nagy a különbség.

Pitt általánosságban pártolta Rockingham kormányzatát, de egy alkalmat sem mulasztott el, midőn az ultra-wigh pártnak kedvében járhatott, mely párt Wilkes üldöztetése s a middlesex-i választások következtében keletkezett, s a háború szerencsétlen fordulata és a köztársasági eszméknek diadala által Amerikában, mind számra mind elvre nézve hatalmassá vált. Pitt pártolta azon indítványt, mely a parlament tartamának rövidítését javasolta, maga pedig egy más indítvánnyal állott elő, a képviseleti rendszert vizsgáló bizottmány életbeléptetését illetőleg. Azon beszédében, melyben ez indítványt előterjeszté, a bekerített helységek (borough)

ellen nyilatkozott, melyeket a vesztegetések valódi fészkei gyanánt tekintett. Eme vesztegethetőségnek tulajdonítá mindazon szerencsétlenséget, mely a nemzetet érte, s a mely, miként ő magát az annyira hatalmában álló erőteljes mondatai egyikében kifejezte: Anglia nagyságával nagyobbodott, erejével erősödött, de hanyatlásával nem hanyatlott, kisebbültével nem kisebbedett. Ez alkalommal mellette szólott Fox is; és ez indítvány csak 20 szótöbbséggel bukott meg oly ülésben, hol 300 követnél több volt jelen. Egészen 1831-ig nem nyertek a reformerek egyszer sem ily kedvező szavazatot.

Az új kormány sok ügyességgel kezdett működni, de népszerűbb is volt, mint bármely más miniszterium, mely III. György uralkodásának első éve óta a kormány élén állott; csak hogy a király gyűlölte, a parlament csak vonakodva gyámolította, tagjai közt pedig viszályok támadtak. A kancellárt tagtársai nem szerették, sőt bizalmatlanok is voltak iránta. A két államtitkár között pedig igen feszült viszony fejlődött ki. Ugyanis teendőik határvonala nem volt eléggé pontosan megszabva, s ez féltékenységre, összeütközésekre és panaszokra adott alkalmat. Rockingham nem tehetett egyebet, mint hogy a békét iparkodott fentartani a kabinet keblében; de még nem állott fen 3 hónapig e miniszterium, midőn Rockingham meghalt.

Azonnal roppant zavar támadt. A meghalt

államférfi párthívei most Portland herceget kezdték fejöknek tekinteni. A király azonban Shelburnet állította a kincstár élére. Fox, lord Cavendish és Burke azonnal beadták lemondásukat, s az új miniszterelnöknek igen hiányos anyagból kellett a kormányt összeállítania. Ő maga kitűnő parlamenti tehetséggel bírt ugyan, csakhogy a hol arra legnagyobb szükség volt, ott ő jelen nem lehetett. Az alsóház tagjai közt kellett tehát valakit keresni, a ki képes legyen megmérkőzni az ellenzék szónokaival; az erre megkívántató ékesszólás és bátorság egyedül Pitt személyében volt feltalálható. Megkínálták őt ennél fogva a kincstári kancellár magas állomásával s ő elfogadta azt. Még csak alig töltötte be 23-dik évét.

A parlament azonnal fel lőn oszlatva. A szünidő folytán a Rockingham alatt elkezdett békealkudozások kedvező véget értek. Anglia elismerte fellázadt gyarmatainak függetlenségét; európai ellenségeinek pedig átengedett néhány helyet a Földközi-tengeren s a mexicói öbölben. Becsületesebb és előnyösebb feltételeket nem is lehetett várni a háború kedvezőtlen fordulata folytán, sem pedig ha Anglia folytatja a hárczot csaknem legyőzhetlen akadályok ellenében. Lételemek főkéllékei s hatalmának valódi forrásai bántalmatlanul maradtak. Még méltóságát is fenntartotta, mert csak egy részt engedett át a Bourbon háznak abból, a mit attól korábbi há-

borukban elfoglalt. Indiában hatalma nem csökkent s két nagy monarchia megfeszített törekvéseinek sem sikerült az angol lobogót lerántani Gibraltár ormairól. Nincs okunk kételkedni, hogy Fox, ha megmarad állomásán, hasonló feltételek alatt köti meg a békét. De szerencsétlenségre e nagy és derék férfiút e crisis alkalmával szenvedélyei oly téves lépésre indították, minek következtében nagy szelleme és tehetségei a közjóra nézve számos éven át nyomtalanul elvesztek.

Fox jól látta, hogy az alsóház nagy testülete három pártra oszlott fel, t. i. a saját, a North s a Shelburne pártjára, látta azt is, hogy e pártok egyike sem elég erős arra, hogy magában fennállhasson, hogy tehát, ha kettőjük nem egyesül, csak nyomorult és gyenge kormányzat vagyis inkább a nyomorult és gyenge kormányzatok hosszú sorozata fog következni; még pedig oly időben, midőn a nemzet jóléte és tekintélye föltétlenül szilárd igazgatást követelt. Szükséges volt ennél fogva szövetekezést hozni létre. Minden, e különböző pártok közt lehetséges szövetekezés ellen történhettek ellenvetések, de a melyet a legkevesebb gáncs érhetett, az kétségkívül a Shelburne és Fox között létesülhető szövetekezés volt. Mindkettőnek párthívei örömmel fogadták volna, s könnyen létrejöhet vala, a nélkül, hogy valamelyiknek elveiből kellett volna valamit feláldoznia. Szerencsétlenségre

csak az imént történt czivódások igen elkese-
 riték Foxot Shelburne irányában. Pitt meg-
 kisérté a közbenjárást s fel is lön hatalmazva
 Foxot újra meghívni a korona szolgálatába.
 «Megmarad Shelburne miniszterelnöknek?» kér-
 dezte Fox. Pitt igenlőleg válaszolt. «Ez esetben
 én nem szolgálhatok!» mondta Fox. «Így hát
 alkudozásunknak vége, szólott Pitt, mert én őt
 el nem hagyhatom.» Ekként vált el egymástól
 a két államférfi, és ez idő óta magánhelyen
 soha többé nem találkoztak.

Foxnak és barátjainak, nem akarván egyez-
 ségre lépni Shelburnel, nem maradt egyéb te-
 endőjük, mint North-tal szövetségziök. És e
 szerencsétlen szövetségzés, mely a jellemző «Coa-
 litio» név alatt ismeretes, valóban létre jött.
 Még nem múlt háromnegyed éve, hogy Burke
 és Fox bűnvádi perrel fenyegették Northot, s
 minden éjjel úgy irták le, mint a legzsarno-
 kabb, legmegvesztegethetőbb s legügyetlenebb
 minisztert. Most pedig a végre szövettek
 vele, hogy megbuktassanak egy oly férfiút, ki-
 vel minden fontosabb kérdésben egyetértettek.
 De még annyi békeúrissal és óvatossággal sem
 bírtak, hogy bevárták volna a kedvező alkalmat,
 midőn következetlenség nélkül egyesülhettek
 volna régi ellenségeikkel a kormány ellen. Hogy
 tökéletes legyen a botrány, a nagy szónokok,
 kik hét éven át folyvást a háború ellen hallat-
 ták mennydörgő szózatukat, nem átallottak e

háború szerzőihez csatlakozva, kárhoztató nyilatkozatot szavazni meg a béke miatt.

A parlament az 1782-ik év karácsonya előtt gyűlt egybe. De csak 1783 január 17-ikén irattak alá az előleges békefeltételek. Február 17-én az alsóház elé lőnek terjesztve megvizsgálás végett. Már több nap óta szállongott azon hír, hogy Fox és North szövetkeztek egymással, s a vitatkozás eléggé tanusítá, hogy ez a hír nem alaptalan. Pitt gyengélkedő volt, s még sem kezdett előbb szólani, mígnem mind ő maga, mind pedig hallgatói már teljesen ki voltak merülve; ennél fogva nem idézett elő oly nagy hatást, mint más alkalommal. Még párthivei is kénytelenek bevallani, hogy beszéde silány és könnyelmű volt. Sőt annyira megfélemedezett magáról, miszerint Sheridannak azt javaslá, hogy csak színházi közönséget iparkodjék mulattatni. E nemtelen élczet rögtön igen sikerült módon torolta meg Sheridan. «Azok után,» mondá, «a miket ma éjjel hallottam, valóban nagy kedvet érzek magamban oly kitűnő művészszel mint Johnson versenyre lépni, s egy második Angoy Boy-t állítani a színpadra.» Szavazatra kerülván az ügy, a kormány párthivei által javasolt felirat 16 szótöbbséggel elvetetett.

De Pittet egyszeri vereség, vagy a legtalálóbb megtorlás sem volt képes csüggedtté tenni. Néhány nap múlva, midőn az ellenzék a béke-

szereződést nyíltan rosszaló határozatot indítványozott, oly ékesszólással, oly erélylyel és méltósággal szónokolt, hogy híre és népszerűsége még inkább növekedett. A Fox és North között létrejött szövetségről oly kifejezésekben tőn említést, melyek párthíveit zajos tapsokra ragadták. «Ha», úgymond, «e természet elleni házasság még nem ment teljesezésbe, úgy én egy helyes és törvényes gátló akadályt tudok felhozni; s a közjó érdekében eltiltom a kihirdetést.»

A miniszterek újólág kisebbségben maradtak, minek következtében Shelburne beadta lemondását, s ez el is fogadtatott. A király azonban csak hosszas belső tusa után veté alá magát a Fox által szabott feltételeknek, kinek gyűlölte hibáit, de még jobban emelkedett szellemét és értelmiségét. A pénzügyi kamara legmagasb állomásával több ízben megkinálták Pittet, de ő ezen, bár csábító ajánlatot, mindig határozottan visszautasítá. Az ifjú, kinek ítélőtehetsége ép oly korán fejlődött mint ékesszólása, jól tudta, hogy az ő kora még nem jött el, bár bizonyosan el fog jőni és nem hajtott a király kérelmeire és feddésére. Ő felsége keserűen panaszkodva Pitt kislelkűsége fölött, legalább a «coalitiót» iparkodott felbontani. A csábításnak minden neme meg lőn kísértve North irányában, de hasztalanul. Több héten át az országnak nem volt kormány. Csak midőn minden mesterfogás

meghiúsult, s az alsóház hangulata mindinkább fenyegetővé vált, engedett a király. A Portlandi herczeg neveztetett ki a kincstár első lordjává; Thurlow el lön bocsátva, Fox és North pedig államtitkárokká lettek, színre egyenlő hatalommal; de a valódi miniszterelnök Fox volt.

Az év már nagyon előhaladt, midőn az új rendezkedésekkel elkészültek s az ülés még hátralevő ideje alatt semmi nevezetes sem történt. Pitt most már az ellenzék sorai között foglalva helyet, másodszer elébe terjeszté az alsóháznak a parlamenti reformkérdést. Azt indítványozta t. i., hogy azonnal több száz vidéki és néhány új taggal a nagyobb városok kerületeiből szaporítassék a parlament, s hogy hátróztassék el, hogy azon közég, melyben a választási bizottmány kimutatná, hogy a szavazók többsége meg volt vesztegetve, elveszti választási jogát. Az indítvány 149 szavazattal 293 ellenében elbukott.

Az elnapolás után Pitt először és utoljára életében meglátogatta a continenst. Utitársa egyik legbensőbb barátja volt, vele egykorú ifjú, ki mesterkéletlen megnyerő szónoklata által már kitüntette volt magát a parlamentben; s kit kellemes csengő hangja, nemes szive, vonzó modora, és ragyogó elménczsége a legkedveltebb társalgók egyikévé tőnek. Ez ifjú Wilberforce Vilmos volt. Francziaországban ekkor divatozott leginkább az anglomania; s Pá-

risban a nagy Chatham fiára valódi hajtóvadászatot tartottak az irodalommal foglalkozó férfiak s a divatot vezérlő hölgyek; és gyakran akarata ellenére is politikai nyilatkozatok tételére kényszeríték. Egy nevezetes mondása, melyet e körűtja alkalmával ejtett, fennmaradt. Egy francia úr csodálkozását fejezte ki azon roppant befolyás fölött, melyet oly egyén mint Fox, ki egyedül élvezeteinek élt s a kit koczkajáték s lóversenyek már tönkre tettek, az angol nemzetre gyakorol. «Önt még sohasem érinté e nagy bűvész varázsvesszeje,» jegyzé meg erre Pitt.

Az 1783-ik év november havában a parlament újra összegyűlt. A kormány ellenállhatlan erővel bírt az alsóházban, s úgy látszék, hogy nem kevésbé erős a felsőházban is; voltaképen azonban minden oldalról veszélyek által volt környezve. A király türelmetlenül várta azon időpontot, midőn megszabadulhat a szenvedhetlen járom alól, mely oly nyomasztólag hatott reá, hogy több ízben igen komolyan foglalkozott a Hannoverba való visszatérés gondolatával; a nemzet pedig szintoly élénken óhajtotta a változást, mint maga a király. Fox és North borzasztó hibát követtek el. Nem lett volna szabad elfeledniök, hogy egyesülés két oly párt között, melyek sokáig ellenségek voltak, csak úgy sikerülhet, ha a szövetekezést az alsóbb rangú párthívek is óhajtják. Ha a vezérek egyezsége lépnek, mielőtt követőik is hajlandó-

ságot mutattak volna arra, valószínű, hogy mind a két tábor fellázad s egymással egyesül, megboszulandó magát azokon, kik véleménye szerint árulók voltak. Így történt ez 1783-ban is. Ezen eseménydús év kezdetén North az ó-tory pártnak elismert feje volt, mely párt bár az amerikai háború szerencsétlen kimenetelekor egy pillanatra alapjában megrendült, még mindig nagy hatalommal bírt az országban. Tisztelettel és bizalommal tekintettek reá az egyház, az egyetemek, s a vidéki nemesség ama nagy testülete, melynek a jelszava e két szóból állott: «Egyházért és királyért.» Másrészt pedig a whigek s a protestáns dissidensek Foxot bálványozták. A coalitio rögtön elidegeníté Northtól a legbuzgóbb torykat és Foxtól a buzgóbb whigeket. Az oxfordi egyetem, mely Northnak igazhitűsége iránti elismerését az által vélte kifejezhetni, hogy őt kancellárjává választotta, és London városa, mely 22 éven át folyvást harczban állott az udvarral, szinte az elégületlenek sorába léptek. A vidéki nemesség s a papok, kik még a múlt lovagias század eszméivel bírtak, nem bocsáthatták meg öreg vezéröknek, hogy hűtlen alattvalókkal szövetségbe, az uralkodóra erkölcsi nyomást igyekezett gyakorolni. Másfelől pedig a Bill of Rights társulat és a Reformegylet tagjai nem tudták elfojtani boszankodásukat, midőn hallották, hogy kedvencz szónokuk a vesztegetés és zsarnokság nagy bajnokát most

nemes barátjának nevezte. Két nagy tömeg maradt ekként vezér nélkül s mindkettő most Pitt felé fordítá tekintetét. Az egyik párt a király megmentőjét, a másik pedig azon férfit vélte feltalálni benne, ki egyedül képes megtisztítani a parlamentet. Egyrésztől Markham érsek, az isteni jog hirdetője pártolta őt, és Jenkinson, a király híveiből álló praetori hadak vezére, másrésztől pedig Jebb és Priesley, Sawbridge és Cartwright, Wilkes Jakab és Honre Tooke. Az alsóház sorai közt azonban még rendületlenül állott a miniszteri többség; csaknem hihetetlennek látszott, hogy valamely államférfi e többséggel szembeszállni merészkedjék. A Hannoverai házból származó egyetlen egy fejedelem sem bátorkodott, bármily aggasztó körülmények közt sem, a képviseleti testülettől magához a néphez fordulni. A miniszterek ennél fogva, nem ügyelve azon rőszaló tekintetek és kifejezésekre, melyekkel terveiket s működésüket mindenütt fogadták, nem hajtva, az ország minden vidékéről naponként hangosabban nyilvánuló elégedetlenségre, teljes biztosságban érezték magukat.

Sőt annyira elbizakodtak erejükben, hogy mihelyt a parlament összeült, azonnal egy fellebbezés eredeti és rendkívül merész tervvel állottak elő az angol India kormányzatát illetőleg. E terv abban állott, hogy a főhatalom, melyet eddigelé a Kelet-Indiai társaság gyakorolt azon

tartományokban, most hét, a parlament által kinevezendő biztosra ruháztassék át; kiknek elmozdítása ne függjön a korona tetszésétől. Gróf Fitzwilliam, Fox legbensőbb barátja volt e bizottság elnökéül kiszemelve; North legidősb fia pedig tagjai közt foglalt helyet.

Alig, hogy e terv főbb vonalaiban ismertté lön a nagy közönség előtt, a coalitio által előidézett elégtelenség és gyűlölet képzelhetlen erővel tört ki. Legfőbb figyelmet kétségkívül azon kérdés érdemlett volna, hogy vajjon káros vagy üdvös-e ezen változás a társulat uralma alatt álló 30 milliónyi népessége; de e kérdést nem is méltatták komolyabb vitára. Hasztalan igyekezett Burke, — ki ha olykor helytelen következesekre jutott is, legalább mindenkor helyes szempontból szokta tekinteni a dolgokat, — hallgatói figyelmét ama népes tartományok sorsára irányozni, melyeknek mindennapi élalma a brit parlament egyetlen határozatától függött. Erőtelmes nyelven s szavakban, mint bármely más alkalommal, rajzoló Rohilcund romlását, Benares kiraboltságát s ama szerencsétlen politikát, mely a Carnatica vízmedenczeit elpusztítani engedte, de szavai nem találtak figyelmes hallgatókra. A czivódó pártok, szégyenükre legyen mondva, kizárólag belérdekekkel foglalkoztak. A parlamenten kívül az ellenszenv a miniszterium iránt csaknem általános volt. A főváros és vidék egyesültek. Testületek egymásután jaj-

dultak fel az országban e leghatalmasb testület előjogainak megsértése ellen. Toryk és whigek egyesülten a tervezett bizottmányt alkotmányellenesnek nyilvánították, mint a melynek tagjai Fox által voltak kinevezendők. Ő e törvény által nem a koronának, hanem önmagának akart oly túlnyomó hatalmat szerezni, hogy akár mint miniszter, akár mint az ellenzék tagja, hasonló mértékben gyakorolhasa a hivataladományozási jogot mint a kincstár vagy az Admiralitas, s képes legyen legalább ötven zártközség szavazatát a maga részére eldönteni. Jól tudta, úgy mondának, hogy mind a király, mind a nép előtt egyenlően gyűlöletes, s ennél fogva oly tervet gondolt ki, melynek sikerültével mindkettőtől függetlenné lesz. Némelyek Cromwellnek nevezgették őt, mások pedig Carlo khannak. Wilberforce mint rendesen igen találólag, de nem csekély keserőséggel szavaiban, akként festé a tervezetet, mint a coalitio méltó szülöttjét, egyesítvén magában a szülők mindegyikének főjellemvonását, t. i. a megvesztegethetőséget és erőszakoskodást. Daczára minden ellenzésnek, a bill nagy szótöbbséggel gyorsan keresztülment, s a felsőtábla elébe terjesztetett. Közmegeütkezésre, midőn a felsőházban a második felolvasás került szőnyegre, az ellenzék elnapolást javasolt, és ez indítvány 87 szavazattal 79 ellen határozattá lőn. E különös fordulat oka csakhamar köztudomásra jutott. Pitt unoka-

testvére Temple gróf, a királyhoz hivatván, fel lön hatalmazva mindenkivel tudatni, hogy ő fel sége azokat, kik a bill mellett szavaznak, el lenségei gyanánt fogja tekinteni. Temple teljesíté e gyalázatos megbízást s azonnal egész csapat lord a király környezetéből, jobb állomás után sóvárgó püspökök s újra megválasztatni óhajtó skót peerek, siettek véleményt cserélni. Utóbb pedig a lordok egészen elvetették a billt. Foxnak és Northnak azonnal tudtára adták, hogy pecsétjeiket altitkáraik által küldjék be a kir. palotába; — és Pitt lön a kincstár első lord-jává és kanczellárjává kinevezve.

Mindenki meg volt győződve, hogy a parlia ment azonnal feloszlik. De Pitt igen bölcsen időt szándékozott hagyni a közvélemény megszilárdulhatásának. E tekintetben nem tudott rokonával Temple-lel megegyezni, minek következménye az lett, hogy Temple, ki államtitkárrá volt kinevezve, negyvennyolcz órával hivatalba lépte után lemondott. Ez által az új kormány sokat nyert népszerűségben, mert minden józan gondolkozású és becsületes ember, bármily el lenszenyvvel viseltetett légyen is az indiai bill iránt, rosszalta a módot, melylyel az meg lön buktatva. Temple távoztával az új kormány megszűnt azon botrány okozója lenni, melyet legbuzgóbb párthivei is csak fájlalni tudtak. Az ifjú miniszterelnök jó híre érintetlenül maradt, s méltán elmondhatta, hogy ha történtek is al-

kotmányellenes fondorlások, ő azokban távolról sem vett részt.

Mindazáltal számtalan nehézséggel és veszéllyel kellett küzdenie. A felsőházban kétségkívül az ő részén állott a többség s az ellenzéknek egy szónoka sem volt képes e testületben megmérkőzni Thurlowval, ki most ismét kancellárrá lett, vagy Camdennel, ki hű pártolója volt öreg barátja, Chatham, fiának. Az alsóházban azonban nem volt egyetlen egy kitűnő szónok sem azon hivatalos egyének között, kik Pittet környékezték. Leghasználhatóbb párthive Dundas volt, ki ha ékesszólással nem is, de bírt józan értelemmel, tudománnyal, gyors felfogással és merészséggel. A túlsó oldal padjait nagyszámú többség foglalta el, melyet Fox vezérelt, segítve Burke, North és Sheridan által. Az ifjú miniszter bátorsága ellenére kétségbe kezdett esni. Szeme egy pillanatra sem záródott le a Temple lemondását követő éjjelen. De bármily roppant küzdelem forrongott is keblében, külseje és szónoklata csak megtörhetlen szilárdságot és saját erejébe vetett büszke önbizalmat tanúsított. Küzdelme az alsóház ellen az 1783-ik év december 17-ikétől kezdve 1784-ik év márczius 8-ikáig tartott. Tizenhat szavazás alkalmával diadalmaskodott az ellenzék. Ismételve kérték a királyt, hogy bocsássa el minisztereit, de György el volt tőkélve inkább visszatérni Németországba, mintsem csak egy hajszálnyit is en-

gedni. Pitt határozata egy pillanatra sem ingadozott. A nemzet élénken, sőt mondhatni dühösen nyilatkozott mellette. Naponként érkeztek hozzá feliratok, biztosítván őt a közvélemény pártolásáról, London városa polgárává választván meg őt, kinevezését arany szelenczébe foglalva nyújtá át neki. Ünnepeyes pompával jelent meg Pitt e kitüntetés elfogadására. Dús lakomát rendeztek tiszteletére Grovers Hallban; a Strandon és a Fleet utczában pedig a kereskedők kivilágították ablakaikat. A közszeretet ilyenén nyilatkozatai megtették végre hatásukat a parlament keblében is. A többség sorai ingadozni kezdtek; néhányan átpártoltak az ellenzékhez többen háttérbe vonultak; sokan pedig egyezkedni óhajtottak, a míg azt becsülettel tenni lehetett. Alkudozások kezdettek meg, a végett, hogy igen tág alapra fektetett kormányzat létesíttessék; de minden siker nélkül. Az ellenzék legelső feltételül azt kívánta, hogy Pitt mondjon le a kincstárnokságról; ő azonban határozottan vonakodott e részben engedni. Míg a küzdelem ekként folyt, üresedésbe jött a kincstári könyvivő állomása, oly élethossziglan tartó sine cura, mely 3000 fontot jövedelmezett, s szavazatjoggal az alsóházban volt összekötve. Ez állomás betöltése a kincstárnokot illetvén: senki sem kétkedett, hogy Pitt önmagának tartja meg azt, s ezért senki nem is kárhoztatta volna; mert az efféle sine curák fennállását mindenkor

pártolták Angliában azon oknál fogva, hogy kitűnő tehetségű, de csekély jövedelemmel bíró férfiak, képesekké lesznek ezáltal minden egyéb foglalkozással felhagyva, teljesen az államnak szentelni magukat. Pitt azonban nem bajtva barátainak tanácsára, a könyviteli állomást atyja öreg barátjának, Barre ezredesnek adományozta, ki igen jeles és ékesszóló férfi, de vak és nagyon szegény volt. Ez által azon nyugdíj fizetésétől, melyet még Rockingham miniszteriuma rendelt Barrénak, megszabadult a kincstár. Alig ismerünk ennél ügyesebb politikai fogást. Szerződések, háború, hadjáratok, költségvetés mind oly tárgyak, melyek fölött mindig lehet, sőt fognak is vitatkozni. A nemzet egyik része által helyeselt kormányzatot a másik rész kárhóztatja; de önzéstelenséget pénz dolgában mindenki méltányol. Valóban nem kis érdem oly férfiúban, ki csak 300 font évi jövedelemmel bír, évenkénti 3000 fontot visszautasítani csak azért, hogy megmutassa, miként a közjó érdekét s a köztisztteletet löbbre becsüli bármily anyagi haszonnal. Pitt elnyerte ezen tettének jutalmát. Egy minisztert sem gáncsoltak és gúnyoltak oly élesen, mint őt; de még akkor is, midőn adóságokkal terhelve milliók fordultak meg kezei között, s az ország leggazdagabb főurai esengtek előtte marquisságért és a térdszalagrendért, — legelkeseredettebb ellenségei sem merték őt önző nyereségvágygyal és aljas haszonleséssel vádolni.

A keniénny tusa valahára véget ért. Az utolsó megrovás, rendkívüli ügyességgel indítványozva Burke által márczius 18-án, teljes számú házban, csak egy szótöbbséggel ment keresztül. Ha még egy kísérletet tesznek a coalitio védői, alighanem kisebbségben maradtak volna. Így azonban megszavazták a pótlék költséget, a Mutiny-Bill törvénynyé lön s a parlament föl-oszlott.

A nép alkotta választó testületek az egész országban nagy lelkesedéssel pártolták az új kormányt. A coalitio hívei közül mintegy százhatvanon vesztették el ülésüket a parlamentben. Maga a kincstár első lordja a cambridgei egyetem jelöltjeinek élén állott. Fiatal barátját Wilberforce-ot pedig daczára a Fitzwilliamok, Cavendishek, Dundasok és Savilek minden ellenzésének, a nagy York megye követéül választották meg. Ily diadalok közepett töltötte be Pitt huszonötödik évét s már ekkor Anglia legnagyobb államférfiainak sorába emelkedett. Teljhatalommal uralkodott a kabinet felett s egyaránt kedvence volt a királynak, parlamentnek és a nemzetnek. Sem atyja, sem Walpole vagy Marlborough ily hatalomra nem vergődtek.

Oly pontra értünk itt elbeszélésünkben, melytől kezdve, Pitt részletes életrása nem lenne egyéb, mint Angliának vagyis inkább az egész művelt világnak története; ily történetet írni azonban nem szándékozhatunk. Meg kell eléged-

nünk rövid vázlattal; hol csak azon tényekre fogunk nagyobb súlyt vetni, melyekből az események folyamát legalább nagyobbára ismerő olvasó képes lehet megítélni azon férfiú jellemét, kitől ez időben oly roppant sok függött.

Ha kellőleg óhajtjuk méltányolni Pitt érdemeit és hibáit, nem szabad felednünk, hogy ő az államférfiak egy különös osztályához tartozott, s hogy ennél fogva különös mérv szerint kell róla ítéletet hoznunk. Nem egy könnyen lehet őt oly férfiakkal, mint Ximenes, Sully, Richelieu, és Oxenstierna, De Witt János és Warren Hastings egybehasonlítani. Azon módok, melyek szerint a politikusok nagy államokat kormányoztak, lényegesen különböztek azoktól melyeket Pitt volt kénytelen alkalmazni. Némely oly tehetségek, melyeket amazoknak kitüntetni nem volt alkalmuk, benne rendkívüleg kifejlődtek. Más tulajdonok ellenben, melyeknek köszönheték amazok nagy részben hírnevöket, nála merőben hiányoztak. Azok legfontosabb ügyeiket magánlakásukon, vagy legfőlebb oly gyülekezeti körben intézték el, hol csak néhány bizalmas tanácsos volt jelen. Sorsa ellenben úgy hozta magával, hogy oly korban és hazában született, hol a parlamentaris kormányzat már teljesen meg volt alapítva, s nevelése is gyermekkorától fogva oda irányult, hogy majd egykor kitűnő részt vehessen az alkotmányos élet küzdelmeiben. És valóban azon időtől kezdve, midőn férfi-

korát elérte, utolsó leheletéig, folyvást a parlamenti kormányzatnak szentelte minden erejét és tehetségét. Ennek következtében az alkotmányos kormányzat legnagyobb mesterévé lön; nagyobb volt ő e tekintetben mint Montague vagy Walpole, nagyobb mint atyja, Chatham, vagy mint vetélytársa Fox, és nagyobb, mint kitűnő utódai Canning és Peel.

Az alkotmányos kormányformának, valamint minden más emberi műnek megvannak előnyei és hiányai. Úgy hiszszük, előnyeiről nem szükség bővebben szólnunk. Anglia története azon 170 év alatt, mióta t. i. az alsóház az ország leghatalmasb testületévé vált, rendkívüli és folyvást emelkedő jólléte, szabadsága, békés nyugalma, nagyszerű előhaladása a tudományok és művészetek körében, fegyvereinek diadala szárazon s a tengereken, a közhitel bámulatos eredményei, s uralmának kiterjesztése Amerika, Afrika, Ázsia és Ausztrália tartományaiban, eléggé bizonyítják intézményeinek kitűnőségét. De habár kitűnők is ez intézmények, azért még nem tökéletesek. Alkotmányos országban a szó hatalma a legnagyobb hatalom, s ezért a szónoklat tehetsége a legbecsesebb tulajdon, melylyel az államférfi bírhat; bírhat pedig e tulajdonnal a legnagyobb mértékben, minden ítélet, minden valódi tehetség nélkül; a nélkül, hogy kitudná ismerni az embereket s a kor jelenségeit, a nélkül, hogy csak némi ismeretei volnának is a törvényhozás

és nemzetgazdaság terén, vagy ügyessége a diplomatiában és a hadviselésben. Sőt megtörténhetik, hogy azon szellemi tulajdonok, melyek ragyogóvá, hatásossá teszik a szónok beszédét, nem elegendők arra, hogy egyszersmind gyorsan és rettenthetlen szilárdsággal legyen képes szembeszállni a hirtelen felmerülő veszéllyel. Így járt Toconthend Károly, így Windham. Valóban nagy élvezet volt e kitűnő és elmés szónokokat hallhatni; de vészteljes körülmények közt képtelenek lettek volna a kormányzatot illetőleg oly férfiakkal mérkőzni, mint Cromwell Oliver, ki közönségesen értelmetlenül beszélt, vagy mint Hallgatag Vilmos, ki épen semmit sem szólott. Hol azonban a parlamenti igazgató már megszilárdult, ott oly egyéniségek mint Thownthend és Windham, mindig nagyobb befolyással fognak lenni, mint pl. Anglia nagy protectora, vagy a bataviai köztársaság megalapítója. Ily kormányforma mellett a parlamentáris tehetség, bár lényegesen különbözik a végrehajtó és bíraskodó hivatalnokban megkívántató tehetségektől, mindenkor főalkatrészeit fogja tenni a végrehajtói és bírói tisztség kellekeinek. A «Főhivatalok könyvéből» nagy számmal sorolhatnánk elő oly kancellárokat, kik előtt az igazság legfőbb elvei sem voltak ismereteseek; oly főadmirálokat, kik épen nem ismerték a hajózás szabályait; vagy oly gyarmatügyi-minisztereket, kik nem tudták elmondani

a gyarmatok neveit; oly tárnokmestereket, kik nem találtak különbséget az alappal bíró vagy nem bíró adósság közt; s oly indiai titkárokat, kik valaha képesek lettek volna megmondani, vajjon mohamedán vagy hindu vallás követői-e a mahrattok. Az itt elmondottak több rövidlátó egyént azon következtetésre vezettek, hogy a parlamentáris kormányzat csak rosszat eredményezhet s ezért jónak látták volna a főhatalommal oly nagy testület helyett egyes embert ruházni fel. De a ki józan felfogással bír, azonnal belátja, hogy ez esetben a gyógyszer veszélyesebb lenne a betegségnél, s nagyon csekély nyereség származnék abból, ha Thownthendet és Windhamet a béke-herczegével vagy a szegény rabszolgával s kutyával Steenie-vel kellene elcserélni.

Pitt mintegy teremtvé látszott lenni az alkotmányos életre; ő a parlamenti kellékek valódi személyesítője, az alsóház kegyencze, elkényeztetett gyermeke volt. E ház iránt öröklött s veleszületett szeretettel viseltetett mindenkor. Már gyermekkorában folyvást az alsóházon függött tekintete s tanítói is oda iparkodtak irányozni gondolatait. Midőn apja térdén ülve, leczkéit mondta fel, vagy Thucydidest és Cicerót fordította angolra, avagy az elhírhedt attikai beszédeket a «Követség» s a «Korona» fölött elemezte: csak az alsóház küzdelmeire képezte magát. Már 21 éves korában kitűnő tagja volt

e testületnek Huszonöt éves korában pedig ragyogó tehetségei, melyeket épen az alsóházban fejtett ki, a leghatalmasabb alattvalóvá tévék őt Európában. Mind reá, mind hazájára nézve előnyös lett volna, ha előmenetele nem oly gyorsan történik. Nyolcz vagy tiz évi időköz, elmélkedés és olvasás, utazások s hozzá hasonló állású egyénekkel való szabad gondolatcsere és társalgás közt eltöltve, kipótolhatta volna azt, a mivel bár önhibája nélkül, hatalmas értelmisége még szűkölködött. Ő hirt mindazon ismerettel, mit tőle várni lehetett, t. i. azon ismeretekkel, melyekre az ember Cambridgeben mint tanuló, vagy mint tárnokmester s a kincstár kancellárja tehet szert. De az általános tudományosság összege, mit ő az iskolában gyűjtött, sokkal csekélyebb volt a Foxénál s elenyésző azon terjedelmes s ragyogó szellemes kincsekkel egybevetve, melyek Burke hatalmas elméjében voltak lerakva. Miután miniszterré lett, nem maradt Pittnek ideje többet tanulni annál, mi a mindennapi ügyvezetésre elkerülhetlenül szükséges volt; ezt pedig olv ember mint ő, igen rövid időn magáévá tehetette. Gyakorlott és tehetséges hivatalnokok környezték őt, kiknek tevékenységére mindenkor bizton számíthatott. Azon adatokból, melyeket ezen emberek szolgáltatottak neki, éles elméje csakhamar kiszemelte a kellő anyagot valamely hatásos parlamentarisi eredményre; s ezzel ő megelégedett. A törvény-

hozás és beligazgatás ügye nem bírt előtte kiváló érdekekkel Törvényczikkeket alkotni, szerződéseket kötni, sereget vagy hajórajt szervezni, csapatokat szétküldeni, mindezt csak mellékes foglalkozás gyanánt tekintette, minek csak üres idejét s tehetségeinek megosztóit erejét szentelte. Elméjének főtörekvése másfelé irányult. Csak midőn az alsóházat kellett valamire rábeszélni és rábírnai, lépett fel ő teljes hatalmával.

E rendkívüli hatalomnak nagyságáról azonban csak hagyomány után ítélhetünk; mert a múlt század legjelesebb angol szónokai közül Pitt ékesszólása szenvedett legtöbbet a leírók által. Már életében mondták azt róla némely bírálók, hogy szónoklata a maga épségében fenn nem tartható az utókor számára, s hogy teljes mértékben méltányolni lehessen, hallani kellett azt. Több ízben alkalmazták reá Tacitus ama szavait, melyekkel egy Augustus korában nagyhirű szónok sorsát festé. *Haterii canorum illud et profluens cum ipso simul extinctum est.* Kétségtelen azonban, hogy Pitt már természettől fogva bírt mindazon tehetségekkel és kellékekkel, melyek a szónokot nagygyá tehetik; és hogy e kellékek nevelése következtében s azon magas polczon, melyet oly korán elfoglalt, s melyen tölté nyilvános pályájának legnagyobb részét, rendkívüli módon kifejlődtek.

Már első megjelenésekor a parlamentben sokáig

jobban tudott uralkodni a nyelven, mint minden más egykorú. Ajkáról ezüst csengésű hangján oly tiszta kiejtéssel, hogy minden szótagot érthetően meg lehetett különböztetni, peregtek hosszú láncolatban a kikerekített zengzetes mondatok, a nélkül, hogy előre kigondolta volna azokat, s a nélkül, hogy valaha egyetlenegy szó miatt tétovázott, vagy egyetlenegy szócskát ismételt volna. Elméje nem volt oly mély, képzelme nem oly élénk mint Burke-é, nem is volt oly találékony mint Windham, nem oly elmés, mint Sheridan, s nem oly kitűnő művész, mint Fox, a dialecticai vitatkozásban s az ékesszólás mesterségének azon legfenségesebb nemében, hol higgadt okoskodás, a szénvedélyek elragadtatásával párosul. Es mégis mindazok, kiknek alkalmuk volt e kitűnő férfiakat hallhatni, Burke, Windham és Sheridan fölé helyezik Pittet s nem tartják kisebbnek Foxnál. Szónoklata áradozó, ékes és elragadó volt. A gúnyolódást talán jobban értette minden más régibb s újabbkori szónokoknál; s ezen hatalmas fegyvert kegyelem nélkül használta. A szónoki művészet két ágában, melynek mindegyike főkép a miniszternek elkerülhetlenül szükséges, — feltűnőleg jártas volt. Senki nálánál nem tudott érthetőbben vagy homályosabban szólani. Ha megértetni akart, mindenki megértette őt. A legterjedelmesebb s legbonyolódottabb tárgyról, ha nem is szabatos s kimerítő, de legalább tiszta valószínű és köny-

nyen megérthető fogalmat tudott adni hallgatóinak. Nem mondott semmit, a mi ne lett volna a maga helyén; semmit ki nem felejtett, apró részletek, dátumok, pénzüsszegek, mind pontosan fel voltak jegyezve elméjében. Sőt zavaros pénzügyi kérdések is általa előadva világosoknak tetszettek még a legnehezebb felfogású előtt is hallgatói közül. Mástól pedig, midőn nem akart valamit egész nyíltan kimondani, — és vajmi gyakran szükséges a közügyek vezetésével megbízott egyénnek értelmetlennek lenni, — oly ügyességgel tudott semmit sem mondani, miszerint hallgatói meg voltak győződve, hogy igen sokat mondott. Egyedül ő volt az, ki a budgetet számadások nélkül tudta előterjeszteni, s egyedül ő volt képes, mint Windham megjegyezte, a minden beszédek közül legtekervényesebbet és legértelmetlenebbet t. i. a trónbeszédet, minden előleges készülődés nélkül elmondani.

A szónoklat hatása, legtöbb esetben a szónok jellemétől függ. Fox és Pitt szónoklata minden másnál kiválóbb mértékben magán viselte egyéni tulajdonaik és jellemük bélyegét. Fox beszédeknek a rajtok előmlő rendkívüli bájt leginkább nemes érzelmei, résztvevő rokonszenve ember-társai sorsa iránt, minden szép és magasztos iránti fogékonysága, s a zsarnokság és igazságtalanság iránt tanúsított gyűlölete adták, mely tulajdonokat, még a leghiányosabb leira-

tokban is gyönyörködve találjuk fel. Másrésről pedig, a ki csak egyszer hallotta, is Pittet, azonnal felismerte benne a magasztos röptű, merész s uralkodó szellemű, és becsületességének s értelmi felsőbbségének önérzetével bíró férfiút, kit félelem és irigység sohasem ösztönzött aljas gonoszságra, de ki egyszersmind felettébb hajlandó volt megvetést tanúsítani és érezni. Büszkeség volt jellemének fővonása, s kitűnt az arczának szigorú, rideg kifejezéséből, kitűnt minden mozdulatából, a mint járt, ült, állott, de főképp a mint meghajtá magát: E büszkeség valóban sokakat elidegenített tőle. Meg kell valanunk, hogy a gúnyiratok ama roppant tömegében, mely Fox ellen volt intézvé, sehol sincs említés arról, hogy ő magaviselete által személyes ellenségeket szerzett volna. Ellenben több kitűnő egyén, kik Pitt pártján állottak, sőt mindig helyeselték is nyilvános tetteit és támogatták kormányzatát, mint például Cumberland, Boswell és Mathias, annyira sértve érezték magukat azon kicsinylés által, melylyel Pitt velök bánt, hogy panaszukat nyomtatásban a nagy közönség elébeterjesztették. Büszkesége azonban, bárha egyesek e miatt ellenségeivé váltak is, híveinek nagy számát a parlamentben s az egész országban még nagyobb tiszteletre és bizalomra indította iránta. Saját önérzete szerint becsülték őt. Átlátták, hogy ez önérzet nem téveszthető össze valamely parvenu büszkeségével,

kit a szerencse s az emberek tömjénezése elbódítottak, s ki ha sorsa fordul, letéve eddigi fennhéjzásáról, aljas hizelkedővé lesz. Azon bátor s nemeslelkű férfi önbecslése volt az, kit Aristoteles oly szépen jellemez Ethicájában, azon férfiúé, ki magát méltónak érzi nagy tettekre s valóban méltó is. Nagy szellemi tehetség és jellemzilárdság öntudatából származott ez önérzet, és sohasem jelentkezett fenségesebben, mint épen oly bajok s veszélyek közepett, melyek a közönséges jellemet földig sujtották volna. Az ily önérzet szoros kapcsolatban áll a minden aljas kapzsiságtól ment büszkeséggel. Valóban el kell ismernünk, hogy némi nemes jellemvonás rejlett ama cynicus kicsinylésben, melylyel a hatalmas miniszter gazdagságot és czimeket osztogatott jobbra-balra azoknak, kik effélet becsülni tudtak, míg ő megvetőleg lökte félre azokat magától. Bár maga szegény maradt, oly barátoktól volt környezve, kiket három, hat, sőt tiz ezer font évi jövedelemmel ajándékozott meg. Mint egyszerű miniszter, több lordot alkotott mint három előde együttvéve. A térdszalagrendével, mely után az ország első hercegei vetélkedve sóvárogtak, több izben megkínálták őt, de mindannyiszor visszautasítá.

Magánéletének feddhetlensége nagy mértékben emelte tekintélyét a nyilvános ügyekben. Mint fiú, testvér, nagybátya, úr és barát, bárkinek is példányképül szolgálhatott. Meghitt barátainak

körében nyájas, szeretetreméltó, sőt még tréfás is volt. Mindnyájan őszintén szerették, és sokáig siratták őt; s csak nehezen hitték volna el, hogy a ki velök oly szives és barátságos, mások iránt oly kevély és rideg tudjon lenni. Kissé talán túlságosan is élvezte a borítalt, melyet gyermekkorában gyógyszer gyanánt használt, s mely utóbb életszükségévé vált. Fölötte ritkán lehetett azonban a mértéktelenség némi jelét észrevenni szavain és taglejtésein; valóban két üveg oportói neki csak annyi volt, mint másnak két csésze thea. Midőn a Saint-James utczai klubba először bevezették, igen nagy hajlamot árult el a kártyajáték iránt, de bírt annyi önuralommal, hogy e veszélyes szenvedélyt még csirájában el tudta fojtani. Az ifjúkor legáltalánosabb s leghevesebb szenvedélyétől azonban teljesen ment maradt, mit részint természetének, részint állásának lehet tulajdonítani. Gyenge testalkattal bírt, igen tartózkodó volt, s ezenfelül fölötte munkás életet vitt. Túlszigorú erkölcsösége oly bohócoknak, mint Pindar Péter és Morris kapitány, kimeríthetlen anyagot szolgáltatott nem épen a leggyöngébb élczekre és tréfákra. De az angol nemzet nagy középosztálya nem helyeselte a kigúnyolást, sőt inkább magasztalta az ifjú államférfit önuralmáért, s igen jónéven vette, hogy gyengeségeit, ha voltak, illedelmes homály leplébe burkolta, s bizonyára nem lett volna kedvezőbb vélemény-

nyel róla, ha ellenei gúnyolódásáért megboszulandó magát, egy Passous Nancy-t vagy egy Clork Mariannet vesz oltalma alá.

Pitt roppant népszerűségének legkisebb része sem tulajdonítható költők és elménczek dicséreteinek. Semmi sem lett volna természetesebb, mint hogy egy szellemes, tudományosan művelt férfiú, egy oly szónok, kinek ékesszólása gyakran Ciceróéval lön összehasonlítva, s ki ezen felül egy híres egyetem képviselője volt, különös előszeretettel viseltessék az irodalom jelesebb egyéniségei iránt, bármely politikai párthoz tartoztak legyen is azok. Az irodalom iránti kegyeletből Augustus jótéteményekkel halmozta el Pompejus párthíveit. Sommers védőjévé lön a nemesküvőknek, Harley pedig whigeknek nyújtott segédkezet. Pitt azonban e részben még pittistákat sem pártfogolt. Kétségkívül helyes elvből indúlt ki, midőn azt állította, hogy mindenki csak örülhet azon, ha a költészet, történetírás és bölcselem művei szintűgy illendő áron kelnek el, mint a karton-kereskedők vagy köszörűsök portékái; de hogy mind az államra, mind az irodalomra egyenlően kártékony, ha az irodalommal foglalkozók megszokják jutalmukat mindig csak az államtól várni. Valóban nem képzelhetni nagyobb dőreséget és hasztalanabb pazarlást, mint oly embereknek nyújtani segílyt a közpénztárból, kik mérték vagy rőf kezelésére teremtvék, hogy középszerű vagy épen rosz

műveket irjanak. De bárha általánvéve áll is azon elv, hogy a szerző olvasóitól nyerje jutalmát: minden nemzedékben lesz egy pár kivétel ezen szabály alól. Felismerni az ily egyes kitűnő tehetségeket a nagy tömeg közt: méltó foglalkozása a nagy és gondos kormányzónak; s Pitt könnyen találhatott volna ilyeneket. Míg ő a hatalom legmagasabb polczán állott, a század legnagyobb nyelvbúvára, egykori tanulótársa Cambridgeben kénytelen volt az irodalmi munkásság legfárasztóbb s legszolgaiabb nemével keresni élelmét s apró gunyoros czikkek irásával a Morning Chronicle számára pazarolni számos évet, mialatt Athene összes szomorú és vígjátékainak tökéletesen helyreállított szövegét adhatta volna. Azon kor legnagyobb történetírója pedig nyomor miatt elhagyni kénytetvén hazáját, a Genfi tó partjain fejezte be halhatatlan művét. De ez esetekben talán Parson politikai nézeteit s Gibbon vallástalanságát hozhatnók fel a miniszter védelmére, ki e kitűnő férfiakat inséggel hagyta küszködni. Voltak azonban oly esetek is, hol ily mentséggel nem élhetünk irányában. Alig hogy Pitt a korlátlan hatalmat elnyerte, egy már igen éltes és kitűnő jelességű író jelent meg nála, ki művei által csak nagyon keveset birt szerezni s most bánat és betegség által megtörve, sírja felé közeledvén, öt vagy hatszáz fontért esedezett, hogy a még életéből hátralevő egy vagy két telet megkönnyebbülve

élhesse át Olaszország szelid éghajlata alatt; — de egyetlenegy fillért sem kapott, s már karácsony előtt az «Angol szótár» s a «Költők életének» szerzője kiadta lelkét a Fleet utca ködös és füsttel terhelt nyomasztó légkörében. Néhány hó múlva Johnson halála után megjelent a «Task» (a feladat), kétségkívül az összes angol irodalom legjobb költészeti terméke ez időben; oly költemény, mely minden érzőkeblű olvasót tiszteletre és szájalomra ébreszthetett a nagytehetségű és erényes szerző iránt, ki szegénységgel küzdve s a legborzasztóbb csapástól sujtva, mely embert érhet, nem volt képes folytonos és erőteljes munkálkodás által segíteni nyomorult sorsán. Sehol több valódi lelkesedéssel s a tárgyhoz méltóbb versekben nem dicsőítették Chathamot mint épen a Taskban. Chatham fia pedig gyönyörrel olvasta át a művet, a szerzőt azonban nem menté meg az éhenhalástól. Azon kisded nyugdíjat, mely utóbb képessé tette a szegény Cowpert menten a hitelezők s törvényszolgák üldözésétől végezni be nyomorult életét, Lord Spencer fáradhatlan buzgalmának sikerült számára kieszközölni. Mily különbség azon bánásmód, melyben Pitt Johnsont, s a között, melyben Lord Grey politikaiellenfelét, Scottot részesíté, midőn a betegség és nélkülözések következtében elgyengült Scottnak az olasz égalj üdítő hatását javasolták! Mily különbség Pitt magaviselete Cowper, s a szegény és állomás nélküli

Burke nemeslelkűsége közt Crabbe iránt! Még maga Dundas is, ki épen nem tartott jogot irodalmi műveltségre s megelégedett, ha önfelülszó s kissé durva hivatalnoknak tekintették őt, ékes-szólo s classikai műveltségű barátjával egybe-hasonlítva, Maecenasnak vagy Leónak mondható. Dundas adószedővé nevezte ki Burnst hetven font évi jövedelemmel, s ez több volt mint mennyit Pitt hosszú kormányzata alatt összesen tett az irodalom előmozdítására. Még azok is, kik úgy vélekednek, hogy a kormánynak nem kötelessége az irodalmi érdemet megjutalmazni, aligha fogják kétségbe vonni, hogy oly kormánynak, mely számos egyházi javadalmak felett rendelkezik, e javadalmak kiosztásában különös figyelemmel kellene lennie az oly egyházi egyénekre, kik irataik által nagy hasznára voltak a vallásnak. Úgy látszik azonban, hogy Pitt még e tekintetben sem ismert el kötelezettséget. Azon nagyszámú püspököknek, kiket ő nevezett ki vagy léptetett elő, összes theologiai munkái nem érnek fel ötven lappal a ,Horae Paulinaekból', vagy ,természeti theológiából' a ,Nézetekből a kereszténység nyilvánulása felett.' De azért a mindenható miniszter épen Paley-t soha a legkisebb jótéteményben sem részesíté. A művészek iránt ép oly megvetést tanúsított Pitt, mint az írók iránt. A festészet érdekében egy lépést sem tön. A szobrászoknak pedig, kik a parlament által megszavazott emlékek készítésével lettek

megbízva, évekig kellett a tárnoki hivatal előszobáiban időzniök, ha egypár fillért akartak tőle kicsikarni. E művészek egyike tizennégy éven át hasztalanul esedezván a miniszternek fizetéséért, bátorságot vón egyenesen a királyhoz folyamodni, s így bár későn s vonakodva, de megnyerte követelését. Építészekre elkerülhetlenül szükség volt, úgy látszik azonban, hogy a legügyetlenebbek lőnek alkalmazva. Hosszú kormányzata alatt egyetlen egy nevezetes nyilvános épület sem jött létre. Valóban meg kell vallanunk, hogy a hozzá hasonló tehetséggel és ügyességgel bíró miniszterek közül soha egyetlenegy sem mutatott ily rideg közömbösséget a művészet és irodalom remekei iránt.

Elő izben tizenhét évig állott a kormány élén. E hosszú időszak igen szembeötlőleg két jól megkülönböztethető részre oszlik. Az első végződött s a második kezdődött az 1792-dik év tavaszán. Mindkét időszak alatt Pitt fényesen kitünteté tehetségét mint parlamenti pártvezér. Az első szakasz alatt kormányzata szerencsésnek és sok tekintetben ügyesnek mondható. Azon nehézségek azonban, melyekkel a második időszakban kellett megküzdenie, túlszárnyalták erejét; de ékesszólása és ügyessége az alsóházi viták vezetésében elrejték a nagy tömeg előtt a képesség hiányát.

Az 1784-dik évben történt általános választásra következő nyolcz év alatt Anglia oly nyu-

godt és virágzó volt, mint talán még soha hasonló hosszúságú időközben. A szomszéd nemzetek, melyek még csak az imént hadat viseltek ellene, s melyek azon reménnyel kecsegtették magukat, hogy az amerikai gyarmatokkal egyzsersmind gazdagságának és hatalmának főforrását is elvesztette, most megdöbbenve látták, hogy még gazdagabb és hatalmasabb lett, mint azelőtt. Kereskedése nagyobb terjedelmet nyert. A műipar még inkább virágzásnak indult. A kincstár ládái szinig tele voltak; de azért sokan fölötte alaptalan aggodalmakat tápláltak az iránt, hogy az államadósság súlya alatt, — bár ezen adósság csak harmad részét tette annak, melyet most könnyűséggel viselünk, — nem roskad e össze a nemzet? Ez aggodalmakat aligha lehetett volna pusztán okoskodás által eloszlatni. Pitt egy nagyszerű ámitással altatta el azokat. Sikerült neki előbb önmagával, utóbb pedig az egész nemzettel, ide értve még ellenfeleit is, elhíttetni, hogy egy új törlesztési tőkealap segítségével, — mely épen nem előnyösen különbözött az eddigelé létezett törlesztési alapoktól, — a pénznek bizonyos titokszerű elterjedési képességénél fogva nagy összegek jutnak majd a nyilvános hitelezők erszényeibe, a nélkül, hogy e miatt az adózók terhei szaporodnának. Az ország megrémülve oly veszély felett, mely valóban nem volt az, örömmel és korlátlan bizalommal fogadta ezen segédeszközt, mely leg-

kevesebbet sem segített. Pittet mindenfelé a legnagyobb pénzügyminiszter gyanánt dicsőítették. E közben a Bourbon ház mindkét uralkodójának volt alkalmja tapasztalni, hogy Anglia szintoly veszedelmes ellenség most, mint azelőtt. Franciaország Hollandiának meghódítását tervezte; de Anglia közbelépett s Franciaország felhagyott szándékával. Spanyolország erőszakosan gátokat vetett kereskedésünk elébe az Oregon vidékein; de Anglia fegyverkezni kezdett, és Spanyolország visszavonult. Magában az országban háborítlan béke uralkodott. A király először örvendhetett némi népszerűségnek. Azon 23 év alatt, mely közvetlenül trónra lépte óta eltelt, alattvalói nem szerették őt. A magánéletben tanúsított erényeit mindenki méltányolta; de általában úgy vélekedtek, hogy jó tulajdonai, melyek házi körében kitűnővé tevék őt, politikai jelleméből teljesen hiányzottak. Mint uralkodó makacs, boszúkedvelő és ravasz volt. Uralkodása alatt sok csapás és veszteség érte az országot, s mind ezt oktalán ellenszenveinek s megátalkodott makacsságának rótták fel. Nem egy államférfi panaszkodott keserűen, hogy a király hizelgésai, kérelme, s ígéretei által rábírva veszélyes körülmények közt az ügyek vitelére, mihelyt a tőle kívánt szolgálatokat, bár nem egyszer hirnevének bemocskolása, s legjobb barátjai elpártolásának ellenére, híven teljesíté, hálátlan ura azonnal ellene fordúlt s titkon fon-

dorkodva megbuktatni iparkodott. Grenville, Rockingham, Chatham, bár felette különböző jellemű, de mind hárman becsületes derék férfiak, arra nézve legalább egyetértettek, hogy a fejedelem, kinek uralkodása alatt egymásután a kormány élén állottak volt, a lehető legravaszabb jellemek egyike. Nem felelős és már ismert tanácsosaira hallgatott, kiket ő maga nevezett ki a legfőbb államhivatalokra: hanem oly titkos bujtogatókra, kik rejtett lépcsőkön lopóztak be magánlakására. Minisztereinek pedig a parlamentben, míg nyíltan az ellenzékkel szállottak síkra, másfelől általa ösztönzött aljas és megvesztegethető egyének oldaltámadásai ellen kellett küzdeniök, kik hiveinek nevezték magukat. Efféle egyének, kik rendesen igen jövedelmező állomást foglaltak el ő felsége személye körül, rendesen oly bill-ek ellen szónokoltak és szavaztak, melyeknek indítványozására ő maga hatalmazta fel a kincstárnokot vagy az államtitkárt. De azon naptól fogva, midőn Pitt vette kezeibe az ügyek vezetését, az ily titkos fondorkodásnak vége szakadt. Büszke s nagyratörékvő szelleme nem elégedett meg a hatalomnak csak pusztá színével. Minden ármánykodás, mely az udvarnál megbuktatására volt irányozva, minden meghasonlás párthívei között az alsóházban, azonnal önként megsemmisült. Csak lemondását kellett benyújtani, s ekkor tettszése szerint szabhatott feltételeket; mert ő s

egyedül csak ő állott a király és a coalitio közötti. És így hatalma nem sokkal volt kisebb, mint a hajdani major domusoké. A nemzet nem győzte elegendé dicsérni királya bölesességét, hogy ily kitűnő minisztert ajándékozott meg bizalmával. Ő felsége egyéni szép tulajdonai most teljes fényökben kezdtek előtűnni. Úgy tekintették őt, mint a becsületes, jóindulatú, vallásos és józan falusi nemes példányképét. Korán kelt, mértékletesen ebédelt, nejéhez rendíthetetlenül hű volt; sohasem mulasztotta el templomba menni, a templomban pedig nem mulasztott el soha egyetlen vallásos vitát sem. A nép buzgón imádkozott Istenhez, hogy még sokáig tartsa meg e jó tejedelmet; és pedig e közóhajtás annyival inkább őszinte volt, mivel erényei még jobban kitűntek a Walesi herczeg kicsapongásai és dőreségei mellett, ki szoros viszonyban állott az ellenzék vezéreivel.

Mily erős gyökéret vett e közérzület, eléggé nyilvános lön egy rendkívüli alkalommal. Az 1788-ik évben ősszel a király elméjében megháborodott. Az ellenzék hivatalra vágyva, elég vigyázatlanul azon elvet vitatta, hogy Anglia alaptörvényeinek értelmében a trónörököszt illeti a kormányzói jog teljes felségi hatalommal. Pitt ellenben azt állította, hogy az alkotmány elvei szerint, midőn a fejedelem kiskorúság, betegség vagy elmeháborodás miatt képtelen az uralkodásra, az ország rendeit illeti a jog: kormányzót

választani s meghatározni a végrehajtó-hatalom korlátait, melyek közt azon kormányzónak működnie szabad. Hosszú és élénk vita következett, melynek folytán a nemzet nagy tömege szint oly lelkesedéssel támogatta Pittet, mint igazgatása első hónapjaiban. A toryk egyhangúlag magasztalták őt, hogy az erényes és szerencsétlen fejedelmet betegségében oltalma alá vette a kötelességéről megfeledkezett fiú s egy méltatlan párt ellenében. A whigek közül pedig számosan azért szegődtek hozzá, mivel a parlament tekintélyét s a forradalmi elvet védelmezte oly tannal szemben, mely már nem sokat különbözött a sérthetlen örökösödési jog szolgai elméletétől. A középosztály, a családi erények és szigorú illedelemnek mindenkor hű pártolója, aggódva vélt a II. Károlyéhoz hasonló uralkodást közeledni. Előre látta már, mint lesz a királyi palota, hol harmincz éven át az angol családkör szép háziassága székelt, ujlag közbotrány és kicsapongások színhelyévé. A jó király bárányszeletből s lemonádból álló szerény ebédjét, melyet három óraker szokott elkölteni, majd éjjeli lakomák fogják felváltani, honnan a vendégeket öntudatlanul viszik haza. Az ártatlan black-gammon helyébe, melyet a jó király lovászaival egynéhány kispénzben játszott, majd faro-asztalok lépnek, miket a dúsgazdag ifjú patriciusok mint koldusok fognak odahagyni. A társalgási terem, honnét a királyné szigorú

tekintete számos ledér szépet tova üzött, ismét azzá leend a mi volt Borbála és De Querouaille Lujza idejében. Sőt mi több, a nagy közönség, mely oly szigorúan pálczát tört a herceg nagyszámú tilos viszonyai felett, sokkal inkább roszaíta egyetlen törvényes viszonyát. Még komoly s igen kegyes körökben is protestáns kedveseire nem tekintettek oly szerfelett megbotránkozva, mint katolikus nejére. Hogy a kormányzóság őt illette, azt senkisé ism bátorzkodott kétségbevonni. De hibeivel együtt annyira népszerűtlen volt már, hogy Pitt általános helyeslés közepett indítványozható a kormányzó hatalmának megszorítását oly korlátozás által, minőt a nemzet által kedvelt és szeretett hercegre sohasem lehetett volna erőszakolni. Néhány önző egyén, ki kormányváltozást remélt, átpartolt az ellenzék táborához. De a többség, megtisztúlva e szökevények távoztával, szorosabban összevonta sorait s oly erős, áttörhetlen tömeget alkotott, mint még eddigelé sohasem. Minden egyes szavazás alkalmával Pitt diadalmaskodott. Midőn végre háromhónapi viharos interregnum után, épen a kormányzó beiktatásának előestéjén kihirdetett, hogy a király visszanyerte elmetehetségét, a nemzet tombolt örömeiben. Azon este, mely napon ő felsege ismét átvette a kormányt, rög-tönzött, s talán az Angliában valaha látott legáltalánosabb kivilágítás fénye árasztá el az egész roppant térséget, mely Highgate és Tooting s

Hammersmith és Greenwich között terül el. Midőn pedig megjelent a főtemplomban, hálát adni Istennek, minden ló és szekér százmérföldnyire London körül nem lett volna elegendő azon tömérdek sokaság tovaszállítására, mely az utcákon összesereglett, hogy őt láthassa. Este a várost ismét kivilágították s talán még fényesebben mint először. Pitt alig volt képes a roppant néptömeg tolakodó dicsőítésétől menekedni, mely lovait kifogván, Szent-Pál templomától a Dowing utcáig húzta kocsiját. Ezen napon érte el híre és szerencséje az emelkedés tetőpontját. Befolyása a király magánkabinetjében hasonlított Carr vagy Villiers befolyásához. A parlament felett sokkal önkényesb hatalmat gyakorolt, mint egykor Walpole vagy Pelham; de a nép kegyében szintoly magasan állott mint Wilkes vagy Sacheverell. Semmi annyira nem emelte jellemét, mint nemes szegénysége. Mindenki tudta, hogy ha ötévi korlátlan uralom után elvesztené hivatalát, alig volna annyija, mennyi szükséges leendett azon lakás felszerelésére, hol, mint maga vidáman mondogatta, az ügyvédi pályát szándékozott folytatni. Tisztelői azonban nem engedték volna meg, hogy ő mindennapi munkájával tartsa fen életét. Azon összeg, mely önkéntes adakozásokból gyűlt össze s London városában az átadásra készen tartatott, magában véve gazdaggá tehetné volna őt. Kétséges azonban, vajjon büszkesége megengedte volna-e el-

fogadni az ily becsületesen megérdemlett s ily becsülettel felajánlott gondoskodást.

A hatalom és dicsőség ily szédítően magas polczára emelkedett e rendkívüli ember 29 éves korában. De most a keczka fordult. Tíz nappal a szent Pál templomába vonuló diadalmenet után Franciaországban az országos rendek 174 évi időköz után ismét összeültek Versaillesban.

A kitörő félben levő nagy forradalom jellemét sokáig igen helytelenül fogták fel hazánkban (Angliában). Burke mélyebben látott ugyan a jövő homályába mint kortársai, de mindazt, a mit éles elméje felfedezett, szenvedélyei és élénk képzelme a túlságig eltorzították. Még három év tölt el a nélkül, hogy az angol kormányzatban lényeges változás jött volna létre. A miniszter mindeddig igen szelid és szigorúan alkotmányos politikát követett a belügyekre nézve. Egyetlen egy oly tettet sem lehetett ellene felhozni, mely zsarnoki hajlamot, vagy féltékenységet a nép iránt árult volna el. Soha sem fordult a parlamenthez rendkívüli felhatalmazásért. Az alkotmány által a végrehajtó kormányzatra ruházott hatalommal soha sem élt vissza. Oly nyilvános büntető keresetet, mely jelenleg is zsarnokinak mondatnék, senki ellen sem indított. Igazgatásának első nyolcz éve alatt előfordult egyetlen egy ilyen eset a Stockdale-é volt, de az sem annyira a kormánynak, mint

inkább az ellenzék főnökeinek tulajdonítandó. Hivataloskodása közben Pitt beváltotta ígérését, melyet a parlamenti reform pártolónak adott, midőn nyilvános pályáját megkezdette. Az 1785. évben egy igen okszerű tervvel állott elő a képviseleti rendszer javítását illetőleg; sőt a királyt is rávette, nemcsak hogy ne szóljon e terv ellen, hanem még hogy ajánlja azt a rendeknek trónbeszédében.* E kísérlet nem sikerült, de alig lehet kétkednünk, hogy ha a francia forradalom nem gyakorol oly erős befolyást a közhangulatra, Pitt csekély nehézséggel s majd épen semmi veszélylyel létesíti e nagy művet, melyet lord Grey utóbb csak oly eszközökkel volt képes létrehozni, melyek az alkotmányt alapjaiban megingatták. Midőn a rabszolgakereskedés borzalmi először kerültek a parlamentben szőnyegre, egy abolitionista sem mutatta magát oly buzgónak mint Pitt. Midőn Wilberforce betegség által gátolva meg nem jelenhetett a nyilvánosság terén, helyét igen erélyesen töltötte be barátja a miniszter. Azon emberszerető törvény, mely a középfedezet iszonyúságait mérsékelte, egyedül Pitt ékesszólása és határozott fellépése következtében jött létre 1788-ban, daczára több

* Azon beszéd, melylyel a király 1785-ben a parlamentet megnyitotta, azon szavakkal végződött, hogy ő felsége minden oly módot, mely az alkotmányos elvek megszilárdultát eredményezi, örömmel fog pártolni. E szavak akkor Pitt reformbilljére látszottak czélozni.

kortársai ellenzésének; s becsületére legyen mondva, hogy e bill életbeléptetése végett az ülést sokáig fel nem oszlatta, habár minden oldalról hangosan nyilatkozott a türelmetlenség; s bár a kormány ügyei elintézve voltak már s az «Appropriation Act» törvénynyé vált. 1791-ben barátságosan kezét fogott Foxxal azon igen helyes alkotmányos elv védelmében, hogy valamely nyilvános vád a parliament feloszlatása által még nem semmisül meg. Ugyanazon év folytában a hatalmas két vetélytárs ismét együtt harczolt, egy még sokkal fontosabb kérdés ügyében. Közösen illeti őket azon megbecsülhetlen törvény létrejöttének dicsősége, mely a sajtószabadságot juryk oltalma alá helyezi Csak egyetlenegy, felvilágosodott whighez méltatlan cselekedetet követett el Pitt hosszú kormányzásának első felében. A «Test acta» felett kifejlődött vita alkalmával, kedvére óhajtván lenni urának, kit szolgált, az egyetemnek, melyet képviselt, s az egyházi személyek és vidéki nemesség nagy testületének, mely őt oly hiven pártolta; igaz ugyan, hogy nem őszintén s igen mérsékelve, de mindamellettt toryhoz illőleg nyilatkozott. Ez egyetlen esetet kivéve, 1783. év végétől 1793 közepéig folyvást úgy viselte magát, mint a polgári s vallásos szabadság hő barátja.

Nem is mutatott semmi ez időszak alatt arra, hogy ő a háborút óhajtaná, vagy ellenséges indulattal viseltetnék valamely szomszéd nemzet

íránt. Azon francia írók, kik az újkor Hannibaljaként festették őt, ki már gyermekkorában örök gyűlöletet esküdött atyjának Franciaország ellen, s az ő titkos bujtogatásainak és pazar megvesztegetéseinek tulajdoníták a jakobinusok ama borzasztó tetteit, melyek megbecsteleníték a forradalmat, — s kik őt tekintették az első szövetség valódi alkotójának, nem ismerék jellemét s életének történetét. Oly kevéssé volt ő ellensége Franciaországnak, hogy inkább azon volt: üdvös és szabadelvű kereskedelmi szerződés által még szorosabbá tenni az összeköttetést Anglia és Franciaország között. Az alsóházban elfajúlt fiúnak nevezték őt, s azt mondták, hogy ha dicső atya megtudhatná e részrehajlását a haza örökös ellenségei iránt, megfordulna sírjában.

És e férfi, kit, ha elég szerencsés lett volna 1792-ben meghalhatni, most az egész világ mint a béke, szabadság, emberiség, mérsékelt újítás és szelid alkotmányos igazgatás védője gyanánt tisztelne, úgy látszik, csak azért élt tovább, hogy tiszta nevét zsarnoki uralkodással, durván végrehajtott szigorú törvényekkel, idegen s a szabadszólást korlátozó biliek hozatalával, a Habeas Corpus Acta felfüggesztésével, némely politikai izgatók szigorú megbüntetésével, másoknak pedig jogtalan üldözésével, s végre az újkor legköltésesebb és legvérengzőbb háborúival mocskolja be. Mint Anglia kegyetlen el-

nyomója s Európa fáradhatlan háborgatója, gyalázatos emléket hagyott maga után. A költők, előbbi működését egybevetve az utóbbival, majd bukott angyalhoz, majd pedig azon apostolhoz hasonlíták őt, kinek csókja árulást vont maga után. Egy kitűnő tehetségű satiricusnak művében, az Éhség, Vérontás és Tűz gonosz szellemei megvallják, hogy ők megbízatásukat attól kapták, kinek neve négy betüből áll, s ígérik, hogy teljes mértékben fogják éreztetni urokkal hálájukat. Az Éhség mindaddig gyötri a tömeget, míg az félőrülten támad fel ellene. A Vérontás ördöge arra ingerli azt, hogy darabokra szaggassa őt. A Tűz pedig azzal dicsekszik, hogy egyedül képes őt méltólag megjutalmazni, s lángokkal övedzi körül az örökkévalóságban. A francia sajtó s a francia szónokok minden bünt s minden csapást, mi Franciaországot érte s meggyalázta, a szörny Pittnek és aranyainak tulajdonítottak. A míg a jakobinusok tarták kezeik közt a főhatalmat, ő volt az, ki a gironde pártot megvesztegette, a ki Lyont és Bordeauxt felkelésre ingerelte a nemzetgyűlés ellen, ő ki Párist Lepelletier, és Regnault Ceciliát Robespierre meggyilkolására izgatta. Midőn pedig a thermidori ellenforradalom győzött, akkor meg a rémuralom kegyetlen dühöngéseinek volt ő okozója. Collot d'Herbois és Fouquier Thinville zsoldjában állottak. Ő bérelte fel a szeptemberi gyilkosokat, szerkesztette Marat pamphletjeit és

Barrére carmagnolejait, s ő fizette meg Lebont, hogy vérbe borítsa Arrast és Carriert, hogy holttestekkel áraszsza el a Loiret.

A való az, hogy ő se háborút, se zsarnoki uralmat soha sem óhajlott. Őszintén szerette a békét s a szabadságot, de sem akarat sem ész által fel nem tartóztatható erővel sodortatott le azon pályáról, melyre tehetsége s hajlamai képessé tevék őt, s meggyőződésével ellenkező és képzettségének meg nem felelő politikát kényszerült követni.

Igaztalanok volnánk, ha őt apostasiával vádolnók; szintoly kevéssé nevezhetünk valakit apostatának, azért mivel véleményét kortársai nagy többségének véleményével változtatja, mint nem mondhatjuk keleti utazónak azt, ki a földgömbbel s minden rajta levő tárgygyal együtt folyvást nyugatról kelet felé halad. Az 1789. év tavaszán s az 1792. év végén nagy változáson ment át a közvélemény Angliában. Ha Pitt nézeteinek változása sokkal feltűnőbb volt mint honfitársaié, az nem onnét van, mintha ő inkább megváltozott volna mint azok, mert épen az ellenkező áll, hanem mivel oly állást foglalt el, mely minden másnál szembetűnőbb volt, s mivel mindaddig míg Bonaparte nem kezdett szerepelni, ő vonta magára legnagyobb mértékben a művelt világ figyelmét. Kis ideig az angol nemzet s Pitt, mint e nemzet tagja, örömmel s helyeslőleg szemlélte a francia forradalom me-

netét. De a csakhamar bekövetkező terjedelmes jószágkobzások, a régi intézmények erőszakos eltörlése, a clubbok hatalmaskodása s az éhség és gyűlölség által felingerelt tömeg dühöngései erős ellenhatást szültek Angliában. Az udvar, a nemesség, az egyház, a kézművesek, a kereskedők s egy szóval kilencz tizedrésze azoknak, kik hajlékkal s ruházattal bírtak, megátalkodott s dühös antijakobinusokká lettek. E hangulat egyenlően elterjedt a miniszter barátai s ellenfelei között. Hasztalan igyekezett Fox visszatarítani párthiveit. Hatalmas szelleme s nagy személyes befolyása nem volt képes meggátolni, hogy nyíltan ellene ne forduljanak. A lázadás zászlóját Burke tűzte ki, s csakhamar hozzácsatlakoztak Portland, Spencer, Fitzwilliam, Loughborough, Carlisle, Malmesbury, Windham, Elliot. Az alsóházban pedig a nagy whig államférfit és szónokot százhatvan párthive közül ötven hagyta el. A felsőházban alig számolhatott tiz, tizenkét hű barátira. Nem szenved kétséget, hogy hasonló szakadás áll elő a miniszteri párt között, ha Pitt makacsul ellene szegül az általános óhajtásnak. Szorgalmazva a király és társai, régi barátok és régi ellenei által, vonakodva bár és kedvetlenül, felhagyott végre az eddig oly szeretettel követett politikával. Minden erejével azon volt, hogy megakadályozza az európai háborút. Midőn pedig ez mindamellet kitért, még mindig azon reményben ringatta magát,

hogy nemzetének nem kell abban részt vennie. Az 1792-dik év végén szerencsét kívánt a parlamentnek a hosszú és tartós békéhez, s hogy ezt őszintén értette, abból is kitűnik, hogy tetemes adó-leszállítást indítványozott. Épen ezen évnek végéig táplálta a reményt, hogy Anglia képes lesz megtartani semlegességét. De a szenvedélyek, melyek a csatorna két felén dúltak; nem voltak többé fékezhetőek. A köztársaságiakat, kik ez időben Franciaországban korlátlanul dühöngtek, olyan lelkesedés hevíté, mint a muszlimanokat, kik egyik kezökben a koránt tartva, másikkban pedig kardot villogtatva törtek elő, meghódítván és térítvén mindent keleten a Bengal öbölíig, nyugaton pedig a Herkules oszlopokig. A magasb és középosztályok keblét nem kisebb buzgalom tölté el, mint azon kereszttesekét, kik «Deus vult» felkiáltással szállottak sikra Clermontnál. Azon titkos erőt, mely a két nemzetet összeütközésre vitte; egy ember ügyessége és tekintélye nem volt képes lerontani. Sőt mivel Pitt polgártársainak élén állott és magasan föléjük emelkedett, úgy látszék, mintha ő lett volna vezérök.

Voltaképen azonban, őt csak magukkal ragadták, s ha szilárdabban ellenszegül, mint azt valóban tette, úgy vagy félre taszítják útjokból, vagy pedig összetiporják.

Ő engedett az árnak: s e percztől fogva kezdődik balsorsa. Tulajdonkép csak két út állott

nyitva előtte. Nem szállván síkra Foxxal együtt a közérzület ellen, Burke tanácsát kellett volna követnie és felhasználni azon érzületet teljes mértékben. A béke továbbra lehetetlenné vált s ennél fogva azon egyedüli politikát kellett volna követnie, mely még győzelemre vezethetett. Szent háborút kell vala hirdetnie a vallásért, az erkölcsiség, a vagyon, a rend, a törvényességért s ekként a jakobinusokéhoz hasonló erélyt fejthetett volna ki. Szerencsétlenségre, ő közép-utat keresett s talált is olyat, mely azonban a két szélsőség minden hátrányait egyesíté magában. Háborút kezdett, de ezen háború sajátosságos jellemét nem ismerte fel. El lévén foglalva, nem látta magát azon egyszerű tényt, hogy t. i. olyan állam ellen harczol, mely csak egy felekezetet képez, s nem ügyelt arra, hogy ezen új versengés Anglia s Franciaország között egészen másnemű, mint az előbbi villongások az amerikai gyarmatok és holland városok fölött. Rajongó lelkesedéssel, határtalan nagyra-vágyással, fáradhatatlan tevékenységgel, s a legdühösebb újítási szellemmel kellett küzdenie; ő azonban akként fogott a harczhoz, mintha Versailles kéjhölgyeivel s piperkőczeivel, Madame d'Pompadourral, vagy Bernis abbéval lett volna dolga. Valóban el kell szomorodnunk, látván mint iparkodik bámuló hallgatóságával évről évre elhíttetni, hogy a gyalázatos köztársaság már teljesen kimerült, hogy tovább már fenn nem

állhat, hogy hitele végkép elenyészett, s utalványai nem érnek többet mint azon darab papiros, melyre nyomtatvák; mintha bizony hitelre szorult volna az oly kormányzat, melynek főelve rabláson alapszik, s vajjon Albion nem dúlhatá vala fel egész Olaszországot addig, míg öt perczentes kölcsönért alkudozott volna; s állottak-e vala Attila bankjegyei alpari? Valóban lehetetlen volt, hogy Pitt a küzdelemből, melynek természetét annyira félreismerte, diadalmasan bontakozzék ki. Bármily kitűnő tehetségekkel birt légyen is különben, úgy látszik, hadi politikájában tökéletesen eszét vesztette. Oly nemzet élén állott, mely élethalál harcza keveredve, birt mindazon anyagi s erkölcsi tulajdonokkal, melyek a jó katonától megkívánhatók; csaknem kiapadhatlan segédforrások fölött rendelkezett; a parlament pedig még nagyobb készséggel szavazott meg pénzt és katonát, mintsem ő azokat kérte. Ily körülmények között, s ily eszközökkel hatalmában egy Richelieu, Louvois, egy Chatham vagy Wellesley pár hónap alatt az egész világon páratlan hadsereget alkotott volna, teremtve csakhamar tábornagyokat is, kik méltók legyenek e sereg vezérletére. Egy új Blendheim megmenthette volna Németországot, egy új Ramilies visszaszerezheti vala Flandriát, egy új Poitiers felszabadíthatta volna Franciaország katholikus és királypárti tartományait az utált járom alól, rettegést ter-

jesztvén Páris faláig. De nyolcz évi folytonos harcz, teméntelen vérontás s oly roppant összegek elpazarlása után, melyek jóval fölülmúlták az amerikai, a hétéves s az osztrák és spanyol örökösödésért folyt háborúk költségeit együttvéve, az angol hadsereg Pitt kormánya alatt egész Európa előtt nevetség tárgyává lett. Egyetlenegy fényes diadallal sem dicsekedhetett. Alig hogy megjelent a szárazföldön, azonnal vereséget szenvedett, elűzetett s ismét hajókra szállni vagy magát megadni kényszerült. Néhány czukortermő sziget elfoglalása Kelet-Indiákon s némely rongyos írföldi paraszt tömegek szétverése voltak az angol seregek legragyogóbb győzelmei Pitt miniszter-sége alatt.

Az angol hajóhad azonban, daczára a borzasztó kezelésnek, nem semmisült meg; pedig hosszú időn át, minden oly káros félszegség, a mit csak ügyetlen kormányzattól várni lehetett, el lön követve. Chatham grófot a nélkül, hogy a legkisebb hivatással is birt volna a közügyek vitelére, részrehajló öcsce az admirális első lordjává nevezte ki; s két éven meg is maradt e magas állomásán, oly háború idejében, midőn az állam létele leginkább a hajóraj sikeres működésétől függött. Haszontalanul elfecsérelte a drága időt, melyet a hon szolgálatára kell vala szentelnie, míg nem a kereskedelmi testület, mely különben többnyire a kormány részén ál-

lott, keserűen panaszkodni kezdett, hogy az angol lobogó nem nyújt többé oltalmat a kereskedő-hajóknak. Szerencsére Spencer György gróf váltotta fel Chathamot hivatalában, egyike a whig párt azon vezéreinek, kik a francia forradalom szülte meghasonlásokor Burke véleményéhez csatlakoztak. Lord Spencer, bár mint szónok nem mérkőzhetett többi tagtársával, mint kormányzó mindnyájokat felülmúlta. Neki köszönhetjük, hogy az általános levertség és megálázás napjainak hosszú sorozata, két ízben lőn félbeszakítva tizenegy hónap alatt fényes győzelmekért tartott hálaimeák által.

Talán ellentmondásnak fog látszani ha azt állítjuk, hogy Pitt ügyetlensége a hadviselésben, tüntette ki némi tekintetben leginkább rendkívüli tehetségeit. És ez mégis így van. Mert kétségkívül azon ballépéseknek, melyeket elkövetett s a csapásoknak, melyek kormányzatát érték, tizedrésze elegendő lett volna tönkre tenni bármely más miniszter egész hatalmát és befolyását, ki nem bír oly kitűnő mértékben mint ő a parlamenti pártvezér ragyogó tulajdonaival. Míg tervei egymásután meghiúsultak, jóslatai nem teljesültek, s a szövetségek, melyeket nagy gonddal megalkotni parkodott, felbomlottak, míg a hadjáratok, melyeket oly roppant költséggel szerelt fel, midenkör verességgel végződtek, s az ellenség, melynek ő csak felette gyengén volt képes ellenszegülni, rövid idő alatt elfoglalta Flandriát

és Brabantot, a Mainzi és Trieri választófejedelemségeket, Hollandiát, Piemontot, Liguriát, Lombardiát; addig az ő tekintélye és befolyása az alsóházban naponként nagyobb terjedelmet nyert. Ez volt az ő uralmának főszínhelye. Itt virultak számára Lodi és Arcoló, Rivoli és Marengo babérai. Midőn valamely nagy szerencsétlenség, pl. a szövetségesek csatavesztése, vagy egy új tartomány bekebelezése a francia köztársaságba, valamely véres fölkelés Irföldön, vagy lázadás a hajóhad között, rémület a fővárosban vagy a bank ostromlása levertséggel töltötte el párthíveinek többségét: e levertség csak addig tartott, míg nem ő felállva a tárnoki székről, büszkén felveté fejét s parancsolólag nyújtva ki karjait, mely csengő hangján kiapadhatlan reményt és megtörhetlen erélyt csepegtetett hallgatói kebelébe. Ekként egy hosszú, sorscsapásokban gazdag időszak alatt, minden veszteség a parlamenten kívül, annak falain belől csak győzelemre nyújtott neki alkalmat. Végre nem létezett többé ellenzék. Azon nagy pártnak, mely igazgatásának első nyolcz éve alatt oly elkeseredve küzdött ellene, több mint fele, a Porlandi herczeg, egykori vetélytársának vezérlése alatt az ő zászlajához csatlakozott; más része pedig kifáradva a hosszú tusában, kétségbeesve hagyta el a csatátért. Fox St.-Anne's Hill hűs ligeteiben vonta meg magát, és ott, néhány a balsorsban is hűbarát, egy forrón

szeretett nő s Athen, Róma és Flórencz dicsőült halottjai körében bő kárpótlást nyert a nyilvános pályán szerzett minden bajs kellemetlenségért. Ülés ülés után következett s a szavazás majd mindig egyhangúnak mondható. A legnagyobb kisebbség, mely az eseménydús 1799-ik évben a kormány ellen nyilvánult, huszonöt szavazatból állott.

Nagy erélyt fejtett ki Pitt ez idő szerint a belpolitikában. Mig egyrészt a francia jakobinismusnak oly gyengén szegült ellene, hogy ezáltal csak növelte a bajt, melyet elfojtani iparkodott, másrészt az angol jakobinismust vasmarokkal nyomta el. A «Habeas Corpus» többizben fel lőn függesztve. Nyilvános összejövetelek szigorú megszorításoknak lettek alávetve. A parliament felhatalmazta a kormányt, minden gonosz szándékkal gyanúsított idegen kiutasítására az országból; s e felhatalmazás nem maradt eredménytelen. Oly íróknak, kik a monarchia és aristocratia elveivel ellenkező tanokat hirdettek, száműzetést és szigorú büntetést kellett szenvedniök. Nem volt tanácsos a republikanusokra nézve, hogy politikai nézeteiket még a csapszékben befsleak és egy pohár sör mellett is merjék nyilvánítani. A lázadásra vonatkozó régi skót törvények, melyeket az angolok mindenkor kegyetleneknek tekintettek, s melyek számos uralkodó alatt már feledésbe mentek volt, most újra elé lőnek véve, sőt még

szigorúbban alkalmazva. Művelt, finom modorú egyének ely vétségekért, miket Westminsterben csak megrovandóknak tartottak volna, csapatonként küldettek gonosztevőkkel együtt Botany-Bay-be. Némely ujítók, kiknek nézetei kissé túlságosak, kifejezéseik pedig igen is szabadok voltak, de kiknek soha eszükbe sem jutott tetteleg támadni meg a kormányt, felségárulással vádolva, csak a juryk józan ítéleteinek köszönhatték, hogy nem jutottak akasztófára. E szigorú rendszabályok nagy mértékben megnyerték a télénkek tetszését, kiket a rémület kegyetlenekké tett; de az utókor máskép fog róluk itélni. Azon párt, mely Angliában forradalmat óhajtott, még számra nézve is csekély, minden egyéb tekintetben pedig megvetendő, fegyver, pénz és vezér nélkül, határozott tervvel nem bíró szervezetlen töredéket alkotott. Kétségkívül képes lett volna Pitt, a nemzet nagy része által támogatva, csirájában elfojtani a kisebbségben levő elégületlenek forrongását, szilárdul, de mérsékelten alkalmazván a már meglevő törvényt. De azon rendkívüli erély, mit életének e szerencsétlen szakában kifejtett, helytelen volt s csak káros hatást szülhetett. A külellenséggel, kitől valóban tartania kellett volna, erőtlensül s hanyagon szállt szembe s egész erélyét s buzgóságát a belellenség ellen irányzá, melynek létét sem kell vala figyelembe vennie.

Pitt politikájának, melyet a XVIII. század

utolsó nyolcz éve alatt követett, csak egyetlen része érdemel őszinte helyeslést és dicséretet. Ő volt az első angol miniszter, ki Irföld javára nagyszerű tervekkel lépett elő. Igazságtalanságnak látszott előtte, e szerencsétlen tartomány katolikus népességének századok óta tartó elnyomatása; másrészt pedig oly éleselmű férfiú, mint ő, könnyen átláthatta, hogy küzdelmeiben a jacobinusok ellen a katolikusok természetes szövetségesei lesznek. Ha mindazt, a mit tervezett, létesíthette volna, az ennek következtében keletkező bölcs és szabadelvű kormányzat hihetőleg megakadályozza az 1798-iki fölkelést. De roppant, sőt legyőzhetlen akadályok gördültek tervei elé, s inkább balsorsa, mint hibája által a katolikusok a jakobinusok kezei közé jutottak. Harmadizben is feltámadt az ir elem az angol elem ellen, s e fölkelés semmi tekintetben sem volt kisebbszérű, mint az 1641 és 1689-ik évben történt fölkelések. Az angol elem győzött, s most Pittnek, mint egykor Cromwell Olivernek és Oraniai Vilmosnak, arról kellett gondoskodnia, miként használhassa fel legczélszerűbben a diadalt. Dicséretére legyen mondva, oly nagy és mégis egyszerű, oly igazságos és emberszerető tervet alkotott, mely maga méltóvá tenné őt kitűnő helyet foglalni a legnagyobb államférfiak sorában. Eltökélte Irföldet tökéletesen egybeolvasztani Angliával, egyszerűsmind megadni a római katolikusoknak a pol-

gári jogképességet és némi nyilvános segélyezésben részesíteni a katolikus papságot. Ha képes lett volna életbeléptetni e szép tervet, az egyesítés valódi egyesületté válik, melylyel az irföldiek legnagyobb része a polgári és vallásos szabadság eszméjét kapcsolta volna össze, a College Greeni régi parlament elenyészését egyedül bukott vesztegetők és sanyargatók kis csapata siratván, a nép ellenben átkozódva s utálattal fogott volna visszaemlékezni Európa ezen legzsarnokibb s megvesztegethetőbb testületére. De Pitt tervét csak részben létesítheté. Sikerült ugyan neki az egyesítéshez mindkét ország parlamentjének megegyezését kieszközölni, de a különböző fajok és felekezetek kibékítését, mi nélkül pedig az egyesítés csak névleg állott volna, nem tudta létre hozni. Előrelátta, hogy maga a király részéről is kell majd nehézségekkel küzdenie, de azon reménnyel kecsegtette magát, hogy óvatos és ügyes bánásmóddal majd elháríthatja ezen nehézségeket. Szerencsétlenségre azonban akadtak oly magasállású árulók és sycophantok, kik nem hagyván neki időt, hogy saját útját követhesse, jó előre felfedezték terveit a király előtt és pedig oly módon, hogy a teljesen elgyengült elméjű fejedelem megrémült azok halatára. Ő felsége elég halgán, azt képzelé, hogy koronázási esküje tiltja oly billhez adni jóváhagyását, mely a katolikusokat polgári jogképességgel ruházná fel. Okokkal győzni meg őt

valamiről pedig lehetetlen volt. Dundas kísérletet tőn megmagyarázni a dolgot, de azon választ nyerte, hogy csaktartsa meg magánakskót bölcselkedését. Pitt és legtehetségesebb tagtársai lemondottak. Szükségessé vált ennek folytán, hogy a király mielőbb új intézkedéseket tegyen. De a folytonos aggodalom és bosszankodás következtében ismét előállott azon baja, mely néhány év előtt képtelenné tette őt magas hivatásának betöltésére. Maga köré gyűjtven családjá tagjait, telolvasá előttük a koronázási esküt s kijelenté, hogy ha ő ezt megszegi, a korona azonnal a Savoyai házra fogna szállani. Csak több heti interregnum után nyerte vissza ujólag, fellelte meggyengült elméjének használatát s alkotott végre egy kedve és tetszése szerinti miniszteriumot.

Az egyének, kik fölött az új kormány szerkesztésében rendelkezhetett, épen nem nyújtottak nagy választékosságot. Azon számra csekély, de tehetségekben oly kitűnő párthoz, mely az imént leköszönt miniszterek bel s külpolitikájával ellenkező irányt követett, nem folyamodhattott; mert e párt, mindenben ellenkezve előbbi tanácsosaival, a mit ő is helyeselt és jóváhagyott, épen azon egy pontra értett velök egyet, mely kegyvesztésüket vonta maga után. Nem tehetett tehát egyebet, mint a volt miniszterium hátulsó soraiból alkotni az újnak főzömét. Oly korban, mely kiválólag a parlamen-

taris tehetségek korának nevezhető, a kabinetbe meghívott egyének közt alig volt egy is, ki parlamentarizmus képességét illetőleg a másodrangú tehetségek közé lett volna sorozható. Az állam legfőbb tisztségeinek kiosztásában, úgy látszik különösen az ildomos és munkás közép-szerúségre volt leginkább tekintet. Addington Henrik lett kincstárnokká. Régi, úgyszólván gyermekkori barátja volt Pittnek, és Pitt befolyása által jutott be még mint ifjú az alsóházba. A természet azonban nem áldotta őt meg rendkívüli tehetséggel, s a hosszú időn át becsülettel betöltött hivataloskodásából nem csak hogy több gyakorlati ismeretet nem merített, hanem ennek következtében még inkább alkalmatlanná lőn új kötelességeinek teljesítésére. Eddigelé részrehajlatlanul kellett neki a czivódó pártok közé lépnie, de a szavak harczában tettleges részt sohasem vett; s a nagy szónokok, kik jobbról-balról hangoztatták dörgő beszédeiket egymás ellen, hozzá mindenkor a legnagyobb tisztelet hangján szólottak, nem volt tehát csoda, hogy midőn először kellett ügyes és hatalmas ellenekkel szembeszállania, kik a legkisebb kimélet nélkül szórták csapásaikat, megdöbbsent s nem tudta magát hirtelen feltalálni, és hogy az a méltóságteljes tekintet, melyre előbbi állásán tett szert, s melyet még nem vetkőzött le egészen, tehetetlenségét csak nevetséges és sajnálatraméltó színben tüntette föl. Mindamellett

néhány hónapon át hatalma szilárdul látszott állani. A király kedvelte őt, mivel gyenge elmére nézve nagy mértékben hasonlított hozzá és sokkal engedelmesebb volt iránta mint Pitt. A nemzet hajlamát pedig a Franciaországgal kötött béke által nyerte meg. Azon fellángoló lelkesedés, melylyel a felsőbb és alsóbb osztályok egyiránt óhajtották a háborút, már végkép kialudt. A jacobinismus nem volt többé félelmetes. Mindenfelé erős visszahatás keletkezett a XVIII. század úgynevezett atheista és anarchicus iránya ellen. Bonaparte, most már első consul, a régi intézmények romjaiból új egyházi rendet s új kiváltságos osztályt iparkodott alkotni. Azt még senkisé is gyanította, hogy önző nagyravágyása az egész művelt világ uralmára törekszik; s a legbölcsebb emberek sem kétkedtek abban, hogy ő ép oly békés szomszéd lesz, mint a Bourbon házból származó bármely fejedelem. — Az amiensi békekötést tehát az angol nép nagy tömege zajos örömmel fogadta. — A miniszter határtalan népszerűségnek örvendett. Parlamentaris képtelensége még most sem szolgált hátrányára, mert még alig talált ellenségre, kivel meg kellett volna küzdenie. — A régi ellenzék örvendve a békének, pártolta őt. Néhányan a leköszönt miniszterek közül a felsőházban Grenville, az alsóházban pedig Windham vezérlete alatt alakítottak ugyan új ellenzéket, de ez alig rendelkezhetett tiszavazat

felett s népszerűtlen volt az egész országban. A miniszterek Pittet tekintették legfőbb támaszlopuknak. Ő nem haraggal hagyta el hivatalát, mint kortársai közül néhányan, sőt a legmélyebb tiszteletet fejezte ki azon lelkiismereti kételyek iránt, melyek a fejedelem elméjében gyökeret vertek, s minden kitelhető segílyt ígért utódainak. Magánlag gyakran élteté őket tanácsával; a parlamentben pedig a mögöttük levő padon foglalt helyet s nem egy vita alkalmával védelmezte őket sokkal erélyesebben, mintsem ők maguk képesek lettek volna tenni. A király teljesen tudta méltányolni e pártolás értékét. Egy ízben a palotában, félrevezetvén a régi s az új minisztert, így szólott: «Ha mi hárman összetartunk, nem lesz semmi baj.»

E szövetség azonban, tekintve az emberi természetet, de tekintve főképp Pitt és Addington jellemét, nem lehetett tartós. Pitt felsőbbségének érzetében azt, ki jelenleg az általa elhagyott állomást elfoglalta, saját teremtményének s oly bábnak tekinté, a kit tetszése szerint kormányozhat s azonnal félredobhat, ha régi állomását vissza akarná szerezni. És valóban rövid idő múlva sóvárogni kezdett azon hatalom után, melytől csak az imént vált meg. Oly korán jutott a legmagasb polczra az államban, s oly soká élvezte hatalmát, hogy az végre életszükségévé lőn. A visszavonultságban felette lassan folytak napjai. Ő nem tudta, mint Fox, Euripides és

Herodot társaságában felejteti a nagyravágyás gyönyöreit és gondjait. Büszkesége nem engedte ugyan, még legkedvesebb barátjai előtt is nyitvánítania azon óhaját, hogy ujólag miniszter szeretne lenni. De felette különösnek, sőt hálátlanságnak látszott előtte, hogy ez óhajta nem lön eltalálva s megelőzve az által, a kit ő csak helyettese gyanánt tekintett.

Másrésről pedig Addington legkisebb kedvet sem mutatott lemondani magas hivataláról. Hasonló csalódásban ringatta magát, mint Abu-Hassan az arab regében. Rövid és ingatag uralkodása megzavarta elméjét. Saját érdemeinek és tehetségének tulajdonította felemeltetését s méltónak tartotta magát az angol államférfiak ama hatalmas triumviratusára, melynek harmadik tagját Fox és Pitt mellett, saját személyében vélte föltalálni.

Ily ellentétes érzelmekkel viseltetvén egymás iránt a leköszönt s a hatalom polczán álló miniszter, a meghasonlás nem soká késhetett, és nem is hiányoztak egyének, kiknek minden törekvése oda irányult, hogy a szakadást minél gyorsabban s minél nagyobb mértékben előidézzék. Némelyek e titkos bujtogatók közül akként iparkodtak Addington büszkeségét felingerelni, hogy szolgának nevezgették őt, kit ura előre küldött helyet foglalni a miniszteri padon, míg majd jónak látja ő maga megjelenni. Mások pedig minden alkalommal dicséretekkel halmoz-

ták el őt Pitt rovására. Pitt, így szóltak ők, sok éven át költséges, vérengző és mégis sikertelen háborút viselt; Addington ellenben bekét kötött. Pitt megszorítá az angolok alkotmányos szabadságait, Addington kormánya alatt pedig mindenki ismét teljes mértékben élvezheti e szabadságot. Pitt kiüríté a közkincsárt; Addington megtöteni iparkodott azt. Addington gyakran igenis feltűnőleg nyilvánította tetszését e bókók s dicséreték felett. Pitt mindinkább zárkózottálón, visszavonult s több hónapot távol Londontól töltött. E közben azonban barátai, többiben ismételt nyilatkozatai ellenére, hogy neki nincs oka panaszra, s hogy nem is óhajt újra hivatalt viselni, minden erővel azon voltak, hogy miniszterváltozást idézzenek elő. Különösen kedvencz tanítványa, az ifjú, erélyes, nagyravágyó Canning György volt fáradhatlan, kit kitűnő tehetséggel, de saját szerencsétlenségére nagyon is nyughatatlan kedélylyel és gúnyoros elménczkedéssel ruházott fel a természet. Beszédekert tartott, irt, ármánykodott s minden módon rá akarta venni a kormány pártívei nagy részét, hogy miniszterváltozást követelő köriratot írjanak alá. Addingtont és Addington rokonait pedig a legcsipősebb pasquinádok egész sorozatában igyekezett nevetségessé tenni. A miniszter pártívei szintoly élesen, habár nem is mindig oly találóan válaszoltak. Pitt csak akként kerülhetett volna el a civakodást,

ha teljesen visszavonja magát a politikai ügyektől; ez azonban nemsokára lehetlenné vált reá nézve. Ha Napoleon nem törekszik egyébire, mint első lenni Európa fejedelmei között s oly katonai hirnévre tenni szert, mely felülmúlja Marlborough és Turenne dicsőségét, és bölcs törvények szerint szelíden igazgatva boldogítani iparkodik Franciaországot, akkor Anglia sokáig megszenvedte volna saját gyenge és ügyetlen, de jószándékú kormányát. Alig volt azonban aláírva az amiensi béke, az első konzul határtalan nagyravágyása és elviselhetetlen fennhéjázása csakhamar meggyőzte a felől az angol nemzet nagy tömegét, hogy az annyira dicsőített békekötés nem volt egyéb bizonytalan fegyverszünetnél. Midőn mindinkább bizonyossá lőn, hogy a háború a nemzet méltósága, önállósága, sőt lételéért már elkerülhetlenné vált, igen sokan növekvő aggodalommal tekintettek a gyenge és erőtlén kabinetre, melynek oly ellennel kellett megküzdenie, kinek hatalma nagyobb volt XIV. Lajos hatalmánál, lángelméje pedig túlszárnyalta Nagy Frigyes lángeszét. Igaz ugyan, hogy Adington talán jobban értett volna a hadviseléshez mint Pitt, mert rosszabbul már valóban nem lehetett, de Pitt megbűvölte a közvéleményt. Ékesszólása, józan ítélete, nyugodt, rendíthetlen szilárdsága, melynek annyi éven át számtalanszor fényes bizonyítékát adta a parlamentben, azon téves véleményre vezették a világot, hogy

ő a legképesebb egyéniség a politikai ügyvitel bármely ágában; s még a Dünkirchen, Quiberon és a Helder mellett szenvedett sajnos vereségek után is általánosan uralkodott azon meggyőződés, hogy ő az egyedüli államférfi, ki Napoleonnal megmérkőzni képes. És e meggyőződés sehol sem nyilvánult élénkebben, mint épen Addington kortársai között. Az erkölcsi nyomás, melyet ez utóbbiak reá gyakoroltak, oly nagy volt, hogy végre is engednie kellett; de engedékenységének módjából eléggé kitűnt, hogy még most sem fogta fel tisztán helyzetét. Először azon ajánlattal állott elő, hogy valamely jelentéktelen nemes neveztetvén ki tárnokmesterré s a kormány névleges fejevé, a valódi hatalom pedig Pitt és ő között oszoljon meg, kik államtitkárokká lennének kinevezendők. Pitt, mint gondolni lehet, e tervnek még csak taglalásába sem akart bocsátkozni, sőt keserű gúnynyal szólott arról. «Mitéle államtitkársággal kínáltak meg?» Kérdezte tőle barátja Wilberforce. «Valóban nem tudom, viszonzá Pitt, legkevésbé sem voltam kíváncsi azt megtudni.» Addington megijedt s tovább ment ajánlataiban. Késznek nyilatkozott lemondani a kincstárnokságról Pitt javára. ha lényeges változások nem történnek a kormányban. De Pitt minden efféle ajánlatot visszautasított. Ekkor oly vita keletkezett közöttük, minő szóbeli alkudozások után gyakran szokott kifejlődni, habár magok az alkudozók fed-

hetlen becsületes férfiak is. Pitt maga módja szerint elbeszélte az egész dolgot a mint történt. Addington saját felfogása szerint szintén előadta, habár az eltérések nem voltak oly lényegesek, hogy az igazságnak legkisebb szándékos elferdítésével lett volna bármely fél is vádolható, mindketten felelően elkeseredtek egymás ellen.

E közben a viszály az első consullal kitöréshez közeledett. Az 1803-dik év május 16-kán a király egy leiratot küldött az alsóházhoz, melyben felszólítja, hogy legyen segítségére, midőn szembe fog szállani Franciaország nagyravágyó s bekebelező politikájával; és 22-ikén az alsóház taglalás alá vette ezen leiratot.

Pitt már több hónapot töltött volt visszavonultságban. Azóta, hogy utoljára beszélt a parlamentben, általános követválasztás is történt. mintegy kétszáz új tag volt, kik őt sohasem hallották szónokolni. Tudva volt, hogy meg fog jelenni régi helyén, s a kíváncsiság a legnagyobb mértékben fel vala ingerelve. Szerencsétlenségre a gyorsírók valamely tévedés következtében e napon kimaradtak a gyűlésteremből s így az ott történtek felől csak igen hiányos tudósításokat hozhattak a hírlapok. Fennmaradt azonban néhány értesítés ezen nap eseményeiről; s mindezek közt legérdekesebb azon elbeszélés, melyet az ifjú követ Ward János Vilmos utóbb Dudley gróf egy kiadatlan levele tartalmaz. Midőn Pitt felállott, minden oldalról hangos örömkriáltások-

kal fogadták őt. Valahányszor beszédében megallapodott, kitörő tapsvihar töltötte be a szüneteket. Szónoklatát oly nagyszerűnek s magasztosnak mondják, minőt még nem hallottak a parlamentben «Pitt beszéde,» így irt néhány nap múlva Fox, «általános bámulat tárgya és méltán. Minden beszédei közt ezt tartom a legjobbnak a maga nemében.» A vita el lön napolva, s a rá következő éjjelen Fox oly beszédben válaszolt, miszerint a legbuzgóbb pittisták kénytelenek voltak bevallani, hogy a szónoklat borostyán köszorúját kétségessé tette Pittre nézve. Szánalomra méltó jelenség volt Addington hatalmas két vetélytársa mellett; s mindenkinek feltűnt, hogy Pitt míg a rendeket buzdította hogy nyújtsanak segédkezet a kormánynak Franciaország ellen, egyetlen szócskával sem nyilvánított tiszteletet vagy barátságot a miniszterelnök iránt.

A hadüzenet csakhamar megtörtént. Az első consul megtámadással fenyegette Angliát, Belgium és Olaszország hódítóinak élén s nagy tábort vont össze a Doveri tengerszoros közelében. E szoros innenső partján azonban szigetünk összes népessége kész volt egytől egyig fegyvert fogni hazája védelmére. Miként más hasonló ággályos körülmények között, pl. mint 1665 vagy 1688-ban, úgy ekkor is hajlandóknak mutatkoztak a becsületes, hazájukat igazán szerető hőnfiak elfelejteni régi viszályaikat, s

barátul tekinteni mindenkit, a ki a fenyegető veszedelem közepett késznek nyilatkozik közreműködni a haza megmentésében. Az ország valamennyi jeles férfainak szövetkezése ép oly népszerű leendett a fenforgó körülmények közt, mint a milyen népszerűtlen volt 1783-ban a coalitio. Az egész hazában egyedül a király volt megelégedve a kabinettel, mert nem tartalmazott nálánál kitűnőbb „szellemi” tehetséget, s oly kevéssé volt hajlandó miniszteriumában legképesebb alattvalóit alkalmazni, hogy inkább mindnyájuk előtt elzárni iparkodott az odajutás útját.

Néhány hó tölt el, míg nem a különböző pártok közt, melyek mindannyian ellenszenvvel és megvetőleg tekintettek a kormányra, bizalmas egyetértés jött létre. Az 1804-dik év tavaszán azonban már nyilvánossá lőn, hogy a miniszteriumok leggyengébbikének a legerősebb ellenzékkel kellett megküzdenie, mely ellenzék három különböző pártból állott össze. Tehetség és ügyességre nézve ezek mindegyike már magában véve hatalmas volt, így azonban még számra nézve is félelmissé lőn. Azon párt, mely Grenville és Windham vezérlete alatt a békének ellenszegült, és az, mely Fox vezérlete alatt a háboru újra kezdését iparkodott meggátolni, egyhangúlag megegyeztek abban, hogy a fennálló kormány képtelen kielégítő békét kötni vagy erélyes háborút viselni. Pitt 1802-ben a béke

mellett szólott Grenville pártja ellen, 1803 ban pedig a háború mellett emelt szolt Fox pártjának ellenében. De a kabinetről, különösen pedig annak főnökéről, a közügyek vitelét illetőleg szintoly kicsinylőleg vélekedett mint Fox vagy Grenville. Könnyű volt oly tárgyat találni, melyre nézve a kormány ellenei közreműködhetek. A szerencsétlen kincstárnok, ki kormányzatának első hónapjaiban egyfelől Pitt, másfelől pedig Fox által látta magát támogatva, most kénytelen volt Pittnek megfelelni, míg más részről Fox neki felelgetett. Két élénk vita, fölötte csekély többséget mutaót szavazatok által követve, nagyon megnehezíté helyzetét. Ezen fölül tudva volt, hogy a felsőház még ellenségesebb indulattal viseltetett iránta, mint az alsó, hogy a skót képviselő peerek ingadoztak, a püspökök közt pedig pártoskodás jelei kezdtek előtűnni. Magában a kabinet keblében is mutatkozott már meghasonlás, sőt ennél is rosszabb valami. t. i. árulás. Az engedékenység szükségessé vált, a miniszterium feloszlott s új miniszterium alkotásával Pitt lön megbizva.

Pitt azon véleményt táplálta, hogy most oly kedvező alkalom kínálkozott az ország minden jeles egyéniségeinek egyesítésére ildomos fel-tételek mellett a közhivatalok terén, minő eddig még soha, s minő talán másodizben nem is fogott volna többé kínálkozni. Azon szenvedélyek, melyeket a francia forradalom lobbantott lángra,

már kialudtak. Az ujitók s a rettegek dőreségeinek napja hasonlókép letűnt. Jakobinismus és antijakobinismus egyaránt kiment divatból. A legszabadelvűbb államférfi sem tartotta volna magahelyénlevőnek a parlamenti reform kérdését, s a legconservativebb sem merte volna kedvezőnek mondani a kort, szigorú törvények vagy a Habeas Corpus Acta felfüggesztésének indítványozására. Minden elmét a nagy küzdelem foglalkodtatott a nemzet önállóságáért és becsületéért; s azok, kik kötelességüknek ismerték erélylyel folytatni e küzdelmet, kétségkívül hajlandók leendettek kedvezőbb alkalomra halasztani apró czivódásaikat jelentéktelen ügyek fölött. E nézet által vezéreltetve Pitt, az ország legjelesebb tehetségei közül iparkodott miniszteriumát összeszerkeszteni. A kincstárnokságot maga számára tartotta fen; Foxnak pedig oly hatáskört szánt, mely alig lett volna korlátoltabb saját hatalmánál.

A terv remek volt; de a király hallani sem akart felőle. Makacs, korlátolt elméjű, engesztelhetetlen s akkor még félig őrült is lévén, semmi áron sem akarta Foxot szolgálatába fogadni. Másokat, még oly egyéneket is, kik mint Sheridan, Grey, Erskine, épen úgy, vagy talán még inkább hódoltak, mint maga Fox, azon elveknek, melyeket ő felsége jakobinusoknak tartott, kész lett volna hivatalokra emelni, de Foxot sohasem. Több óra folytán hasztalan iparkodott Pitt le-

küzdeni ez oktan ellenszenvet. Hogy ő valóban őszintén óhajtotta Fox kinevezését, arról nem kételkedhetünk; de itt nem volt elég az őszinteség, eltökéltnek kellett volna lennie. Ha ő kijelenti, hogy Fox nélkül nem vállal hivatalt, a király makacssága végre is megtört volna, miként megtört néhány hóval később Grenville rendíthetlen határozottságán. Pitt azonban egy szerencsétlen pillanatban engedett. Azon reménnyel kecsegtette magát, hogy habár nélkülözni is kénytelen kitűnő vetélytársának gyámolítását, elég anyaggal fog még bírni erélyes miniszteriumalakítására. De e reményében keserően csalódott. Fox intette barátjait, hogy tegyenek lemost minden személyes ellenségeskedésről s kijelenté, hogy teljes erejével segítségére leendő egy hazafias és erélyes miniszteriumnak, habár ő maga nem is léphet tagjai sorába. Erre azonban nemcsak párthívei, hanem Grenville és ennek barátai is ünnepélyesen nyilváníták: hogy nem egyéni és személyes ügyek, hanem egy nagy alkotmányos elv forog kérdésben, s hogy mindaddig nem vállalnak hivatalt, míg azon férfiú, ki oly roppant szolgálatokat tehetne hazájának, csak azért, mivel nem bírja az udvarkegyét, mellőzve lesz. Pittnek tehát nem maradt egyéb teendője, mint Addington kormányának romjaiból alkotni az új miniszteriumot. Saját személyes barátinak kised köréből csak egy pár haszonvehető társat nyert, minők voltak leginkább

Dundas, ki Melville gróffá lett, lord Harrowby és Canning.

Ily kedvezőtlen előzmények közt lépett Pitt másodizben a kormány élére. Igazgatásának egész folyama tökéletesen hasonlított annak kezdetéhez. Majd minden hónapban új vereség és új csapás érte az országot. A Franciaországgal folytatott háborúhoz hozzájárult még a spanyol háború. A miniszter ellenségei igen nagy számmal voltak és pedig tevékeny, ügyes férfiak. Nemsokára legbuzgóbb párthíveit is elveszté. Lord Harrowby segélyétől betegség fosztotta meg őt. Lord Melville a közpénzek kezelése körül tanusított vétkes hanyagsága által bűnössé vált. Az alsóház megróttá őt; hivatalát elvesztette, kiutasított a titkos tanácsból, és bűnvádi kereset alá jutott. E csapást sulyosan érezte Pitt. Mély fájdalmat okoz ez neki, mondá a parlamentben, s a mint e szót fájdalom kiéjté, ajkai reszkettek, hangja elakadt s megállapodott; hallgatói azt hívék, hogy könnyekben fog kitörni. Ily könnyek Edou által hullatva, csak nevetést szültek volna; a nyíltszívű és hőkeblű Fox által hullatva pedig részvétve birták volna a közönséget, de nem bámulatra. Hanem egy köny Pitt szemében nagyszerűleg megható lett volna. Ő azonban elfojtá felindulását és szokott méltóságteljes önuralmával folytató tovább beszédét.

A nehézségek, melyekkel küzdenie kellett, saját-

ságos eszközök használatára kényszeríték őt. Egy ízben rábirta Addingtont, hogy peer méltósággal együtt hivatalt vállaljon; de a kormány ez által nem lön erősebbé. Noha Addington szinleg kibékült a múltat nem tudta feledni. Mig állomásán maradt, folyvást igen féltékeny és tartózkodó volt; de nemsokára aztán kilépett. Más alkalommal pedig ujólag megkísérté legyőzni ura ellenszenvét Fox iránt, s már az a hír kezdett elterjedni, hogy a király alábbhagyott macasságával. Mindezen küzdelmei közepett, nem volt képes a miniszter egészségének hanyatlását eltitkolni, s azon folytonos aggodalmat, mely keblét gyötörte. Alma nyugtalanná lön, az eledel nem táplálta többé, s a kik a parkban vagy Downing utczában találkoztak vele, könnyen kiolvashaták arczvonásaiból szenvedéseit. Szemének tekintetét, mely élete utolsó hónapjaiban oly sajátságos volt, Wilberforce több ízben meghatólag ecsetelte, Austerlitz tekintetnek nevezvén azt.

Pitt értelmi tehetségei azonban és rendithetlen szilárdsága egy pillanatra sem lankadtak. Roppant sokat kockáztatott, de sikerült neki új szövetséget létre hozni a franczia túlnyomóság ellen. Azt reménylte, hogy Ausztria, Oroszország és Anglia egyesült seregei áttörhetlen korlátként fogják a közös ellenség nagyravágyásának útját állhatni. De Napoleon lángelméje minden akadályon diadalmaskodott. A mig az angol csa-

patok Németország felé vitorlázandó hajókra szállottak, a míg az olasz seregek lassanként előnyomultak Lengyelország felől, addig Napoleon százezernyi hadát, az újkori hadviselésben páratlan gyorsasággal az Ocean mellől a Fekete-erdőhöz vezetve, egy nagy osztrák sereget fegyverletételre kényszerített Ulm-nál. E veszteségről terjedező első híreknek Pitt nem akart hitelt adni. Környezetének remegése bosszantotta őt. «Egy szó sem igaz mindéből, — mondotta ő — az egész csak koholmány.» Másnap egy hollandi hirlapot kapott, melyben a fegyverletétel le volt írva. Pitt nem értette a hollandi nyelvet. Vasárnap lévén, a hivatalos iródák zárva voltak; ennél fogva lord Malmesburyhez ment az újsággal, ki egy ideig mint követ lakott Hollandiában. Malmesbury aztán le is fordította neki a kívánt cikket. Pitt minden lelkierejét összeszedte; de a csapás végkép lesujtá őt s, a halál ült már vonásain, midőn távozott.

A trafalgari győzelem híre négy nappal később érkezett meg; s erre némileg feléledni látszott. Negyvennyolcz órával e dicsőséges, de Angliára nézve oly szomorú diadal közzététele után, bekövetkezett a lord mayor évnapja és Pitt Guildhallban ebédelt. Népszerűsége már ekkor nagy mértékben lehanyatlott volt. Mindazonáltal a tömeg, felizgatva az utóbbi hírek által, ez alkalommal kitörő lelkesedéssel fogadta őt, s Cheapsideban kifogván lovait, maga húzta

kocsiját végig a király-utczán. Midőn egészsé-
gére ittak, néhány oly elragadó mondatban fejezte
ki köszönetét, minők fölött mindenkor bámula-
tos mennyiségben rendelkezett. Többen haliga-
tói közül szívükbe vették szavait, mert az utol-
sók voltak ezek, melyeket nyilvános helyen
mondott. «Reméljük,» így szólott, «hogy Anglia
miután erélye által önmagát megmenté, példá-
jával meg fogja menteni Európát.»

Ez azonban csak pillanatnyi fellobbanása volt
a szerencsének. Austerlitz bevégezé azt, a mi
Ulm mellett kezdődött. Pitt deczember elején
Bathba utazott, reményélve, hogy itt majd erőt
merithet a közelgő ülesszakra. Mig ő ott pam-
lagán elnyúlva sínylődött, jött a hír, hogy Morva-
országban nagy csatát vívott és nyert Napoleon,
hogy a szövetség felbomlott s hogy egész Európa
meghajlott Franciaország előtt. E gyászhir vég-
kép lerontá életerejét. Tíz nap múlva már any-
nyira elaszott, hogy legjobb barátai alig ismer-
tek rá. Lassan haladva indult meg Bathból
London felé és az 1806-dik év január 11-kén
ért villájába Putneyben. A parlamentnek 21-én
kellett vala összeülnie; 20-kán volt pedig meg-
tartandó a parlamenti ebéd a kincstárnok la-
kásán Downing utczában, s a meghívások már-
szét is voltak küldve. A nagy miniszter napjai
azonban meg valának számlálva. Egyedüli és
pedig vajmi csekély lehetőség élete fenntartására
csak abban mutatkozott, ha lemondva hivatalá-

ról, néhány hónapot a legteljesebb nyugalomban töltött volna. Tagtársai csak rövid időre látogatták meg, s kerültek minden politikai tárgyat. De hosszú időn át uralkodáshoz szokott szelleme, most sem tudott oly reményekről lenni, melyeket kivüle már mindenki hiúknak tapasztalt. Azon napon, midőn Putneyben ágyát elfoglalta, érkezett meg Londonba nyolcz évi távollét után Wellesley marquis, ki iránt mindig szeretettel viseltetett, s kit India főkormányzójává nevezett volt ki, mely hivatalában Wellesley kitünő képességét, erélyt és sikeres működést fejtett ki. A két barát még egyszer viszontlátta egymást. Megható volt találkozásuk s a végbucsu. Hogy soha többé nem látandják egymást, azt Pitt gyanítani sem látszott. Javulófélben vélte lenni magát, különböző tárgyakról vidáman és nagy érdekeltséggel beszélt, s dicséretekkel halmozta a marquis Arthur nevű öcsjét. «Még nem találkoztam katonatiszttel, mondta róla, kivel örömebb lehetett volna beszélgetni.» E látogatás okozta izgatottság kimeríté a beteg erejét. Elájult; s Wellesley azon meggyőződéssel távozott barátjától, hogy a végperczek némsokára be fognak következni.

E közben a parlamenti tagok mind számszabban érkeztek Londonba. Az ellenzék vezérei egybegyültek, hogy teendőik fölött az első ülésben tanácskozzanak. Könnyű volt előre látni, hogy mily hangon leend szerkesztve a trónbeszéd,

s az erre feleletül adandó válasz. Egy feliratot készítettek, melyben a kormány eljárása megrovátott, s melyet a jeles ifjú lord Pétyy Henriknek, ki már azon időben kivivta hazája becsülését, kellett volna az alsóházban előterjesztenie. Oazonban vonakodott vádlóul lépni fel azon férfi ellen, ki már képtelen volt magát védelmezni. Lord Grenville, ki lord Wellesley által értesült Pitt állapota felől, mélyen megilletődve kiméletért esedezett, és Fox jószíve s jellemző nagylelkűsége által indítatva, szintén roszalta már tehetetlen vetélytársának megtámadását. «Sunt lacrymae rerum,» mondotta, «et mentem mortalia tangunt.» Az első napon tehát nem történt vitatkozás. Este azon hír terjedt el, hogy Pitt jobban van. De másnap reggel orvosai kijelenték, hogy már minden reményről letettek. Hatalmas értelmisége, melyre oly igen büszke volt, homályosodni kezdett. Öreg tanítója és barátja, a lincolni püspök adta tudlára közelgő végét, s iparkodott oly vallási vigaszt nyújtani neki, minőnek befogadására zavart és elgyengült elméje még képes volt. Különféle hírek keringtek a haldokló által buzgón rebegett ájtatos érzelmekről. E hírek azonban senkinél sem találtak hitelre, ki ismerte őt. Wilberforce képteleneknek nyilvánítá azokat: «Pitt,» tevé utána, «mindig kevesebbet szólott ily tárgyokról, mintsem gondolt.» Számtalanszor elmondották asztali felköszöntésekben, Grub utczai elegiákban s akadémiai pályanyertes

költeményekben s szónoklatokban, hogy a nagy miniszter e szavakkal halt meg: «Oh hazám!» Ez azonban mese; való csak az, hogy utolsó szavai, melyeket még eszméletnél volt ejtett, töredezett felkiáltások voltak a közügyek aggasztó állapotát illetőleg. Megszűnt élni az 1806-dik év január 23-kán, a parlamentben való első felléptének épen huszonötödik évnapján. Negyvenhét évet élt s csaknem tizenkilencz éven át viselte a kincstárnoki hivatalt s volt egyszresmind a kormány általános elismert feje. Mióta a parlamentarizmus kormányforma létrejött Angliában, egy államférfi sem élvezte ily sokáig a legfőbb hatalmat. Igaz ugyan, hogy Walpole húsz évnél tovább volt a kincstár első lordja, de csak néhány év múlva, hogy e hivatalát elfoglalta, lehetett őt valóban miniszterelnöknek is mondani.

Indítványozva lön az alsóházban, hogy Pitt nyilvános temetés tiszteletében részesüljön és emlékének örökítésére szobor emeltessék. Az indítvány ellen Fox emelt szót, oly beszédben, mely valóban a jó ízlés és nemes érzelem mintájául szolgálhat. Egyike volt ez a legkellemetlenebb feladatoknak, melyet valaha szónok magának kitűzött; de ő oly kimélettel, annyi gyöngédséggel teljesíté azt, hogy az elköltözöttnek gyászoló barátjai sem tagadhatták meg tőle méltányló helyeslésüket. Mindazáltal az indítvány 288 szavazattal 89 ellen el lön fogadva.

Februárius 22-ike tüzetett ki a temetés napjául. Miután a test e két napon át közszemléré volt kitéve a festett teremben, roppant pompával vitetett az apátság északi részébe. Herczegek, nemesek, püspökök és titkos tanácsosokból álló fényes menet kísérte a koporsót. Pitt sirját nem messze onnét, hol nagyátyja nyugodott, ásták meg, tehát nem messze azon helytől, hová nem sokára nagy vetélytársa lőn elhelyezve. A jelenlévők fájdalma, nem közönséges gyászolók fájdalma volt; mert az, kit most végnyugalomra kísérték, oly bánat és aggodalom következtében halt meg, melyből az élők mindegyikének jutott osztályrész. Wilberforce, ki a zászlót vitte a gyászkocsi előtt, mély érzéssel írta le a megható szertartást. «Midőn a koporsó a föld mélyébe szállott, így szól ő, a magasból Chatham sárcza megütközve látszott alátekinteni e sötét épületre, mely annyi hatalom s oly roppant dicsőség végmaradványát kebelébe fogadta.»

A különböző pártok az alsóházban valamenynyien a legnagyobb készséggel szavaztak meg 40.000 font sterlinget Pitt hitelezőinek kielégítésére. Bámulói közül többen nagy érdemül rótták fel neki szorult helyzetét, mely ily adósságokra kényszeríté; de kik józan gondolkodással bírnak, kétségkívül más véleménynyel lesznek. Igaz, hogy sokkal üdvösebb, ha egy miniszter túlságig üzi megvetését a vagyon s pénz iránt, mintha becsstelen nyereséggel mocskolja be ke-

zeit, de nem illő, sőt helytelen, ha oly férfi, kit a nemzet ellátott annyi jövedelemmel, mennyi mind egyéni kényelmére, mind pedig tekintélye fentartására bőven elegendő, e nemzetre egyedül hanyagság és pazarlás szülte adósságokat hagy hátra. Mint miniszter s a kincstár kancellárja, kényelmes lakásán kívül Pitt még 6000 font sterling évi jövedelemmel bírt. Ezenfelül 1792-ben a fejedelem barátságos unszolása folytán kénytelen volt életfogytiglan elfogadni az öt-kikötő felügyelőjének méltóságát, 4000 fontnál több évi jövedelemmel. Neje s gyermekei nem voltak, nem szükségben szenvedő rokonai, nem bírt költséges hajlamokkal, s nem kellett hosszú választási számlákat fizetnie. Ha hetenként csak egy negyedórát szentelt volna háztartásának rendezésére, jövedelme kétségkívül elég leendett költségei fedezésére. Ha pedig még e negyedórával sem rendelkezhetett, voltak barátai közt számosan, jeles ügyvezetők, kik megtisztelve érezték volna magukat, nála házfelügyelőül működhetni. Ezen barátjainak egyike, egy nagy kereskedőház főnöke a cityben, megkísérelte rendbehozni a Downing utczai palota ügyeit, de hasztalanul. Elbámult, midőn a cselédség mesés pazarlása értésére jutott. A mézsáros számlában hetenként kilencz mázsa hús volt feljegyezve. Az aprómarha, hal és tea-fogyasztás hasonló arányban állott. Pitt jelleme kétségkívül sokat nyer azáltal, ha Perikles és

De Witt önzéstelenségével azok nemes mérsékletét is tudta volna egyesíteni.

Pitt emlékét számtalanszor megtámadták hol jogosan, hol jogtalanul, de dicsérői sokkal többet ártottak annak, mint ellenségei. Sok éven át ugyanis neve jelszavul szolgált az emberek egy bizonyos osztályának, kikkel valamely fenyegető közveszély alkalmával, midőn minden rendes véleménykülönbség háttérbe szorul, esetlegesen és csak ideiglenes összeköttetésben állott de kiktől minden fontosabb elvkérdésre nézve eltérő véleménnyel bírt. A parlamenti reform ellenségei pittistáknak nevezték magukat, nem emlékeztvén meg arra, hogy Pitt a parlamenti reformot háromszor hozta indítványba, s habár átlátta, hogy e reform biztosan nem létesíthető a francia forradalom által felidézett szenvedélyek nyomása alatt, soha egy szóval sem nyilvánította, hogy nem szándékozik a nevezetes ügyet kedvezőbb körülmények között újra szóba hozni. A protestantismus uralmára Pitt születés napján emelt poharat egy csomó pittista, megfeledkezvén arról, hogy Pitt azért lépett le hivataláról, mivel nem volt képes keresztülvinni a katolikusok felszabadítását. A Test Acta védői pittistáknak nevezték magukat, noha jól kell vala tudniok, hogy Pitt megdönthetlen okokkal ösztönzé III. Györgyöt a Test Acta eltörlésére. A szabad kereskedés ellenségei szintén pittistáknak nevezték magukat, jóllehet Pitt sokkal buz-

gőbb követője volt Smith Ádám tanainak, mint Fox vagy akár Grey. Sőt a rabszolgakereskedők sem áttalottak Pittre hivatkozni, noha Pitt ékes-szólása sohasem tündöklött szebb fényben, mint épen midőn a szerencsétlen feketék szenvedéseiről beszélt. E mythicus Pittnek, ki ép oly kevésbé hasonlított a valódihoz, mint Ariosto Nagy Károlya Eginhard Károlyához, — ideje már lejárt. A történelem megvédi az igazi Pittet a hizelgés álarca alá rejtőző rágalom ellen, s olyannak mutatja fel őt, a minő volt, nagytehetségű, jószándékú s szabadelvű miniszternek, ki mind értelmileg, mind erkölcsileg nagy mértékben bírt a parlamenti pártvezér kellékeivel, s bölcsen és mérsékletesen tudott volna egy nyugodt, virágzó országot kormányozni, de ki nem volt képes a meglepő és rettenetes eseményekkel kellőleg szembeszállani s ily körülmények közt súlyos hibákat követett el egyrésztől gyengeség, másfelől pedig erőszakoskodás tekintetében.
